

Länsstyrelsen
Värmland

UTVECKLING AV KULTUR- OCH NATURTURISM I VÄRMLANDS LÄN

Redovisning av uppdrag 50 till
Miljödepartementet

LÄNSSTYRELSEN I VÄRMLANDS LÄN

PUBL NR 2008:10

Publ nr 2008:10
ISSN: 0284-6845

Omslagsbild 1: Foto Anders Heimer
Omslagsbild 2: Lurö, Foto: Lars Furuholm
Omslagsbild 3: Långnäs, Foto: Larseric Vanerlöf

Länsstyrelsen i Värmlands län, 651 86 Karlstad
054-19 70 00, lanstyrelsen@s.lst.se
www.s.lst.se

UTVECKLING AV NATUR- OCH KULTURTURISM I VÄRMLANDS LÄN

Uppdrag 50 i Regleringsbrev till Länsstyrelserna 2006

1. UPPDRAGET	4
2. GENOMFÖRANDEPROCESS	5
3. BAKGRUND	6
3.1 NATIONELLA RIKTLINJER	6
3.2 REGIONALA PROGRAM	7
3.3 FINANSIELLA PROGRAM	7
3.4 UTGÅNGSPUNKTER	9
4. FRÅGESTÄLLNINGAR INOM NATUR- OCH KULTURTURISM	10
5. NATUR, KULTUR OCH TURISM I VÄRMLANDS LÄN	12
5.1 NATUR- OCH KULTURLANDSKAPET	12
5.2 TURISMEN I LÄNET	12
5.3 NATUR- OCH KULTURTURISM	13
5.4 LÄNETS OLIKA KARAKTÄRER UR TURISTISK SYNVINKEL	14
6. TRE FALLSTUDIER	16
6.1 KILSVIKEN	16
6.2 FINNSKOGEN	17
6.3 LURÖ OCH MILLESVIKS SKÅRGÅRDAR	19
6.4 SAMMANFATTNING AV DET SOM FRAMKOM	20
7. ÖVRIGA SYNPUNKTER FRÅN PROCESSEN	22
8. UTBILDNINGAR OCH ARBETSMARKNAD FÖR NATUR- OCH KULTURGUIDER	25
9. IMPLIKATIONER FÖR UTVECKLING AV NATUR- OCH KULTURTURISM	27
9.1 PLANERING OCH FÖRANKRING	27
9.2. METODER ATT LÖSA MÅLKONFLIKTER	27
9.3 KOMPETENS	28
9.4 LÄNSSTYRELSENS ARBETE OCH RESERVATSFÖRVALTNING	28
9.5 IDENTIFIERA UTVECKLINGSBARA TURISMSATSNINGAR I NATUR- OCH KULTURMILJÖER	29
9.6 ÅKTÖRSSAMVERKAN OCH TVÄRSEKTORIELLT ARBETE	30
9.7 UTVECKLINGSPROGRAM	31
9.8 CERTIFIERING	31

REFERENSER

BILAGA 1 – Intressanta natur- och kulturresevat för bredare allmänhet

BILAGA 2 – Beskrivning av ett urval av kulturmiljöer i Värmlands län

BILAGA 3 – Naturens bästa

Natur- och kulturturism i Värmlands län

1. Uppdraget

I regleringsbrevet 2006 fick länsstyrelserna i Värmlands, Gotlands, Jämtlands, Norrbottens och Västra Götalands län, i uppdrag att ta fram länsvisa program för hur natur- och kulturturismen, som ett led i arbetet med regional utveckling, kan utvecklas i länet. Länsstyrelserna skulle utreda möjligheterna till att naturvård och arbetet med kulturarvet och utveckling av natur- och kulturturism ömsesidigt kan stödja varandra. Avsikten med de länsvisa programmen är bl.a. att visa hur skyddade områden och andra natur- och kulturvärden kan och bör nyttjas för hållbar natur- och kulturturism.

I enlighet med uppdraget har länsstyrelsen tillsammans med aktörerna i länet arbetat med frågor kring förutsättningar för utveckling av en hållbar natur- och kulturturism i länet. Härvid har särskilt upplevda hinder, problem och målkonflikter uppmärksammats. Länsstyrelsen har analyserat sin roll som ansvarig för en rad politikområden i länet i relation till en utveckling av natur- och kulturturismen.

I enlighet med uppdraget har arbetet fokuserats på verksamheter som i första hand kan kopplas samman med skyddade och skyddsvärda natur- och kulturmiljöer. Konstmuseer, gårdsbutiker, hembygdsgårdar, visningsträdgårdar och evenemangskultur berörs inte även om de skulle kunna höra samman med natur- och kulturturism.

2. Genomförandeprocess

Länsstyrelsen har arbetat med uppdraget genom en projektgrupp. Region Värmland, Skogsstyrelsen, Värmlands Museum och Värmlands turistråd har ingått i projektgruppen. Att lyssna på länets aktörer, myndigheter, kommuner, företagare m. fl. har varit en viktig del av arbetet. Gruppen har fortlöpande kombinerat insamling av idéer och förslag med dialogmöten och skrivande. Avsikten har varit att tydliggöra länets natur- och kulturturism och dess utvecklingsmöjligheter.

Projektgruppen har arbetat med tre fallstudier i analysen av möjligheter och problem och för att dokumentera exempel på samverkanslösningar. Fallstudierna har valts mot bakgrund av målkonflikter, stort intresse från aktörer för en utveckling och utvecklingsbara natur- och kulturvärden. Fallstudierna och ytterligare några exempel belystes under ett seminarium om natur- och kulturturism ingående i länsstyrelsens seminarieserie *Värmländskt samhällsbyggnadsforum*. Under workshops med processledare diskuterades möjligheter och svårigheter. Vidare har ett antal företag, organisationer och kommuner intervjuats. Under analysen av nuläget i länet och omvärldsbedömningen har förslag på inriktningar av det framtida utvecklingsarbetet växt fram. Syntesarbetet har skett under fallstudierna, under workshops och i projektgruppens diskussioner.

Ett 30-tal intervjuer med enskilda företag, organisationer och kommuner har genomförts och dokumenterats. Sammantaget har omkring 250 personer, varav 41 % kvinnor, bidragit med synpunkter under intervjuer och möten. Rapporten har kontinuerligt lagts ut på länsstyrelsens hemsida under skrivandet av densamma varvid intresserade kunnat lämna ytterligare synpunkter.

Analyserna av förutsättningarna för utveckling av natur- och kulturturismen i länet genomfördes under nämnda workshops och fallstudier med en metod för deltagardriven forskning och utveckling. Metoden innebär att en processledare ansvarar för att möten genomförs så att alla deltagares synpunkter kommer fram och tas tillvara. Det är viktigt att olika kompetenser deltar i dialogen såsom tjänstemän på myndigheter, markägare, ägare av kulturobjekt, företrädare för besöksnäringen, intresseorganisationer och andra ideella organisationer.

Fakta, tvärvetenskapligt betraktelsesätt, helhetssyn och praktisk anpassning av åtgärder till kunskap om de platsgivna förutsättningarna och tillgänglig teknik är viktiga utgångspunkter. Att diskutera och klarlägga tillämpningen av lagstiftningen kring vattenverksamhet, natur- och kulturmiljöer är nödvändigt. Det deltagardrivna arbetssättet innebär att de involverade måste ta hänsyn till olika intressen och kunna förena kunskap och engagemang om olika delar till en helhet som är långsiktigt hållbar.

De fem länsstyrelserna har mötts fyra gånger för kunskapsutbyte och viss samordning kring att ta in resultat från forskning om turism och friluftsliv och om utveckling av utbildningen inom guideområdet.

3. Bakgrund

Avsnittet visar hur natur- och kulturturismen hänger samman med den nationella politiken, med tankarna kring den regionala utvecklingen och visar på de möjligheter till utvecklingsmedel som står till buds i olika finansiella program.

3.1 Nationella riktlinjer

I propositionen ”En politik för en långsiktig konkurrenskraftig svensk turistnäring” (prop. 2004/05:56) sägs att Sverige ska ha en hög attraktionskraft som turistland och en långsiktig konkurrenskraftig turistnäring som bidrar till hållbar tillväxt och ökad sysselsättning i alla delar av landet.

”En samlad naturvårdspolitik” (skr. 2001/02:173) ger riktlinjer för den svenska naturvårdspolitiken. Våra naturvärden skall bevaras och nyttjas. En nära koppling finns till begreppet hållbar utveckling. Naturvård och naturturism bör utvecklas ömsesidigt och naturvärden spelar därmed en roll för den regionala utvecklingen. Näringsverksamhet kan med fördel utvecklas av lokala intressenter.

I ”Svenska miljömål – ett gemensamt uppdrag” (prop. 2004/05:150) framhålls tre strategier som särskilt viktiga för att uppnå miljökvalitetsmålen. Strategin ”Hushållning med mark, vatten och bebyggd miljö” syftar till att bevara den biologiska mångfalden, värdefulla kulturmiljöer, skydda människors hälsa, miljöanpassad fysisk planering och hållbar bebyggelsestruktur. Strategin har en koppling till utvecklingsarbete inom natur- och kulturturism. De miljömål som främst har koppling till ett hållbart nyttjande av natur- och kulturvärden är Ett rikt växt- och djurliv, Levande sjöar och vattendrag, Myllrande våtmarker, Levande skogar, Ett rikt odlingslandskap, Ingen övergödning och God bebyggd miljö.

”Innovativa miljöer och Entreprenörskap” lyfts fram som särskilt viktiga insatsområden för innovation och förnyelse i den ”Nationella strategin för regional konkurrenskraft, entreprenörskap och sysselsättning 2007-2013”. Innovativa miljöer ses som en bas för att innovationer, innovationssystem och kluster ska komma till stånd och utvecklas. Ett aktivt samarbete mellan forskning, näringsliv, offentlig sektor och politiska institutioner är nödvändigt. Regionernas förmåga att samspela med omvärlden bör stimuleras som ett led i att utveckla företag och arbetstillfällen. Det är viktigt att öka kompetensflödet mellan natur, kultur och kulturarv och regionens näringsliv så att mötesplatser och innovativa och attraktiva miljöer skapas.

I Landsbygdskommitténs slutbetänkande (SOU 2006:101) anges att svensk landsbygd behöver ett mer mångfacetterat företagande. De gröna näringarna är en bas för tillväxt och utveckling. Korsbefrukning mellan areella och övriga näringar utgör en viktig del av landsbygdens tillgångar. Landskapet som resurs utgår från en ekonomisk, social och miljömässig dimension av stor betydelse för människors livskvalitet. Genom skydd, förvaltning och planering ska landskapets värden bevaras och utvecklas. Samtidigt har landskapet viktiga funktioner för den ekonomiska tillväxten.

Natur- och kulturturism i Värmlands län

Riksantikvarieämbetet skriver i sin rapport 2005:2 att kulturmiljöområdet skulle kunna spela en större roll och i samverkan med olika aktörer initiera och stimulera insatser som kan bidra till en ökad sysselsättning och en lokal och regional utveckling. Resurser bör satsas på tre områden: kulturmiljöer som besöksmål och näringslivsutveckling med kulturarvet som bas, föreningars och skolors intresse för den egna närmiljön och stöd till kunskapsunderlag för att ta vara på kulturmiljövärdena i samhällsplaneringen, uppfylla miljömålen och kulturmiljöområdets tvärssektoriella samverkan med bland annat naturvården.

Den europeiska landskapskonventionen omfattar allt från högkvalitativa naturområden med ett rikt djur- och växtliv till urbana miljöer. Konventionen som även innefattar sociala och kulturella värden ser landskapet i ett helhetsperspektiv. Konventionen är ännu inte ratificerad av Sverige men nuvarande svenska lagstiftning ligger förhållandevis väl i linje med densamma. Regionala landskapsstrategier är ett verktyg för att föra arbetet med konventionen framåt.

3.2 Regionala program

I det regionala tillväxtprogrammet ”Hållbar värmländsk växtkraft 2004-2007” finns fem insatsområden och 15 strategier för den regionala utvecklingen. Turismen hör främst samman med insatsområdet ”Näringslivet” och strategin för kultur- och upplevelseindustri samt insatsområdet ”Livsmiljön” med bland annat strategierna för lokal utveckling och attraktiv livsmiljö. I uppföljningen av programmet 2006 konstateras att besöksnäringen och upplevelseindustrin är accepterade och viktiga branscher i länets näringsliv. Det finns ett förslag att skapa förutsättningar för utveckling och ökat samarbete kring turism mellan länets aktörer genom att stärka viktiga innovationssystem.

Natur- och kulturturismen bör vara en naturlig del i det arbete som nu görs för att ta fram ett regionalt utvecklingsprogram. Arbetet leds av Region Värmland och startade hösten 2007 med diskussioner mellan myndigheter, organisationer, näringsliv och ungdomar om hur Värmland ska se ut år 2020. Materialet från diskussionerna tillsammans med ytterligare analyser av omvärlden och resurserna i länet kommer att ligga till grund för det nya programmet ”Värmland 2020” vilket ska vara vägledande för gemensamma satsningar i länet.

3.3 Finansiella program

Det övergripande målet för *strukturfondsprogrammet Norra Mellansverige* är att utveckla innovativa miljöer, främja ett dynamiskt näringsliv och att öka tillgängligheten för regionens näringsliv och invånare. Insatser för att stärka och utveckla besöksnäringen i regionen är viktiga dels för utveckling av besöksmål som leder till en ökad besöksfrekvens men också för utveckling av turistföretag avseende t.ex. marknadsfrågor och affärsutveckling. Områdets natur- och kulturmiljöer är viktiga för utvecklingen av besöksnäringen. Indikatorn ”Utveckling av turismen” kommer på programnivå att mätas genom antalet projekt med inriktning mot turism. Därvid mäts också antal projekt med inriktning mot natur- eller kulturturism

Det nya *Interregprogrammet Sverige-Norge* fokuserar på det övergripande målet ”Ekonomiskt stark region med en attraktiv livsmiljö” för att uppnå en god tillväxt och hållbar utveckling. Det övergripande målet är kopplat till programmets två prioriterade områden ”Ekonomisk tillväxt”

Natur- och kulturturism i Värmlands län

och ”Attraktiv livsmiljö”. Programmets övergripande mål förverkligas genom två strategier varav den ena bland annat lyfter fram gränsöverskridande utveckling av natur- och kulturmiljöer, metoder för landsbygdsutveckling, och kulturellt samarbete.

Insatser för utveckling av företag, branscher och entreprenörskap inom det prioriterade området Ekonomisk tillväxt är branschneutralt och omfattar hela näringslivet såväl varuproducerande industri som tjänsteföretag. Bland näringar som anses ha särskilt stor tillväxtpotential i området framhålls:

- Turism, upplevelse, besöksnäring
- Kulturbaserad näringsutveckling och småskalig livsmedelsproduktion

Landsbygden med dess attraktiva natur- och kulturmiljövärden utgör en betydande och utvecklingsbar resurs för regionens befolkning och potentiella inflyttare.

För att uppnå målet attraktiv livsmiljö har effektmål definierats varav några är:

- Gemensam utveckling och förvaltning av naturområden
- Tillvaratagande av biologisk mångfald
- Gemensamma insatser för att uppnå olika regionala miljömål och för förbättringar inom miljöområdet

Interreg IV B och *IV C* och sektorsprogram som *LIFE+* syftar till utveckling genom erfarenhetsutbyte och transnationellt samarbete om fysisk planering, riktlinjer och handböcker för särskilda företeelser samt i vissa fall ett konkret utvecklingsarbete med bl.a. produktutveckling, marknadsföring och fysiska investeringar.

Det svenska landsbygdsprogrammet har brutits ner på länsnivå genom särskilda regionala strategier. I genomförandestrategin för Värmland beskrivs inriktningen mot en ekonomiskt, ekologiskt och socialt hållbar utveckling. Länets natur- och kulturvärden skall tas tillvara och den negativa miljöpåverkan av aktiviteterna skall minimeras. Starka samband finns till de regionala miljö kvalitetsmålen och till det regionala utvecklingsarbetet. För att uppnå målsättningen är det viktigt att landsbygdsborna sätts i centrum. Det gäller såväl de som har valt landsbygden för permanent- eller fritidsboende som de som äger och brukar mark eller är företagare inom andra sektorer.

Länets landsbygdsprogram präglas av en helhetssyn på landsbygdens utveckling. Det innebär att de areella näringarna, ett breddat näringsliv på landsbygden, förädling av naturresurser till varor och tjänster samt levnadsförhållanden och den omgivande miljön för landsbygdens utveckling är lika viktiga. Landsbygdens föreningsliv och byalag är betydelsefulla för att skapa mötesplatser, förmedla kunskap och ge inspiration om företagande.

Turism och upplevelser är ett av fem områden som är prioriterade i länsstrategin. Den småskaliga turismen kan utvecklas genom att ta vara på närheten till större uppbyggda, attraktioner och att nyttja dragningskraften hos den lokala kulturen. I ett destinationstänkande finns behov av småskaliga företag som erbjuder ett brett spektra av aktiviteter och inte minst lugn och ro. Förädlade produkter av hög kvalitet inom livsmedel, hantverk och kultur förstärker helhetsbilden och värdet på besöksmarknaden. Tematiska eller geografiskt samlade satsningar är särskilt intressanta, liksom kvalitetssäkring av turismprodukter.

Natur- och kulturturism i Värmlands län

3.4 Utgångspunkter

Besöksnäringen och upplevelseindustrin är en tillväxtbransch. Kultur, miljöer kring mat och måltider, boende, aktiviteter och avkoppling lockar. Kollektiva nyttigheter som ett öppet och vårdat landskap, intressanta naturområden, kulturmiljöer och industriella minnen är många gånger förutsättningen för resan.

Skyddade naturmiljöer har traditionellt skapats utifrån ett bevarandeperspektiv. Det har många gånger inte varit en viktig tanke att tillgängliggöra reservat och ännu mindre att de skulle kunna bidra till en lokal och regional ekonomisk utveckling. Synsättet har under senare år förändrats. Naturvårdsverket talar om kedjan Värna, Vårda, Visa. Utvecklingsarbetet kring skyddad natur handlar därför idag mycket om det tredje ledet, Visa.

Kulturarvet och naturmiljöerna kan tas tillvara om olika aktörer samverkar. Länsstyrelserna och kommunerna säkerställer och sköter områden med särskilda värden. Fastighetsägarna har ofta god kännedom, engagemang och kunskap om hur skötseln har bedrivits. De i området boende har ofta kunskap om natur- och kulturmiljöer och företeelser inom kulturen som skulle kunna vara intressanta att nyttja turistiskt.

4. Frågeställningar inom natur- och kulturturism

Avsnittet bygger på litteratur och Etours arbete om möjligheter och problem kring utveckling av turism i natur- och kulturmiljöer.

De svenska natur- och kulturreсурserna används inte i den omfattning som är möjlig. För att utveckla natur- och kulturturismen behövs en förbättrad samverkan och dialog mellan aktörer och myndigheter, att lagstiftningen ses över och kompetensutveckling. Det är angeläget att skapa närmare dialog mellan politikområdena miljö, kultur och näring för bättre samverkan.

Natur- och kulturmiljöer har en mycket stor betydelse för turismen. Samtidigt har näringen ofta lite inflytande över hur tillgångarna förvaltas. Näringen förfogar inte över resurserna och har därför inte alltid så stora möjligheter att utveckla natur- och kulturturismen. Ökad samverkan mellan myndigheter och lokala turismaktörer kan vara vägen till framgång. En verksamhet som har sin kärna i att berätta och levandegöra historien om områdets natur- och kulturvärden är sannolikt en av de bästa affärsidéerna som både utvecklar och skyddar.

En framgångsfaktor för att kunna attrahera turister är många gånger tillgång till stugor för uthyrning eller annat boende i sjö- och vattennära lägen. Å andra sidan är oexploaterade stränder längs sjöar och vattendrag mycket betydelsefulla för turismen som för allmänheten och den biologiska mångfalden kring vattenmiljöer. Det är viktigt att kunna avväga olika intressen för att möjliggöra en näringsutveckling och samtidigt behålla områden tillgängliga för allmänheten. Lagstiftning och regler kring skydd och bevarande av natur- och kulturmiljöer är starkare än möjligheterna för nyttjande. Det finns därför behov att se över tillämpningen av lagar mm för att bevarande och nyttjande på ett bättre sätt ska kunna förenas.

Forskning och utvecklingsarbete visar att prioritering av resurser till ett färre antal platser eller destinationer är viktigt för att nå framgång. Samarbete mellan destinationer med starka varumärken och mindre kända besöksmål är ett sätt att nå utveckling.

Turism i glesbygd kräver lokala lösningar. God kännedom om målgruppernas behov är viktigt för att anpassa aktiviteterna. Erfarenheten visar att det inte är lätt att skapa inflyttning av året runt boende till säsonsberoende verksamheter. Behov av investeringar i vägar och andra transportsystem samt boendemöjligheter gör det angeläget att prioritera och att fokusera arbetet på utveckling av aktiviteter som kan länkas samman i ett större utbud av paket som kan erbjudas utifrån ett litet antal destinationer.

Gemensamt för framgångsrika företag är att de har en eller flera tydliga målgrupper, produkterna är väl beskrivna och innehåller ofta fysiska aktiviteter och inslag av kunskapsförmedling kring natur- och kulturmiljöer. En del av upplevelsen kan vara stillhet och tystnad. Marknadsföringen är försiktig och företagen samarbetar i första hand med agenter eller reseföretag. Framgångsrika aktörer har hög kvalitet som ledord för boende, måltid, transport och service. Det är vanligt med någon form av miljö- och kvalitetssäkring. Företagare inom turistnäringen har i allmänhet kunskap om vad som kännetecknar service med hög kvalitet, hur produkter paketeras, marknadsförs och säljs men behöver mer praktisk kunskap om värdskap, prissättning och samverkan med andra aktörer.

Hållbar turistisk utveckling rör sysselsättning, ekonomisk tillväxt och effekter för natur- och kulturmiljöerna. Även sociala effekter bör vägas in. Turismens miljöeffekter innefattar inte minst

Natur- och kulturturism i Värmlands län

resan till och från destinationen. En ökad turism medför ett ökat resande med negativ miljöpåverkan. Om turismen ska fortsätta att utvecklas blir det en stor utmaning för samhället att forma kommunikationssystem med minimerad energianvändning. Kunskapsuppbyggnad kring hållbar utveckling kan ske vid informationscentraler och s.k. Kunskapens hus. När kunskapen kommer till användning i vardagslivet kan människors ändrade beteenden leda till permanent mindre miljöpåverkan. Det är viktigt att varje företagare arbetar med vad hållbar utveckling innebär och att turismen anpassas med konkreta åtgärder och förmedling av denna kunskap.

Genom att följa de sex grundprinciperna för kvalitetssäkring enligt konceptet Naturens Bästa (se bilaga 3) kan många målkonflikter undvikas eller lösas. Principerna handlar om att respektera resmålens begränsningar med minsta möjliga slitage på natur och kultur, gynna den lokala ekonomin, miljöanpassa och kvalitetssäkra verksamheten, aktivt bidra till natur- och kulturskydd, satsa på upptäckarglädje, kunskap och respekt samt trygghet på resan.

Aktuell litteratur tecknar problem utifrån skilda perspektiv. Buller från olika motorer eller installationer för vindkraft, skogsbruk, gruvdrift, bergkrossar beskrivs ofta utifrån ett miljövardsperspektiv. Strandskydd kontra möjligheten till sjönära lägen för anläggningar och allemansrätten i förhållande till möjligheter att ta betalt för service i ett avgränsat område.

Tidigare har företrädare för turism och kultur ofta haft skilda uppfattningar om vad som kan nyttjas i turistiska sammanhang i förhållande till bevarande och skydd. Nu finns en ökad förståelse bland forskare och företrädare för de olika perspektiven om behov av bredd kring kulturaktiviteter. I ett näringspolitiskt perspektiv är utveckling av destinationer med för stora målgrupper attraktiva upplevelser och aktiviteter på artificiellt skapade anläggningar mycket intressant. Att samla många människor och mycket aktivitet till begränsade områden ökar dock risken för slitage och överutnyttjande av känsliga miljöer. Långsiktigt hållbar turism kan inte undergräva de naturmiljöer och lokala kulturyttringar på vilka den bygger. Natur- och kulturturism kommer därför i de allra flesta fall att ha en måttlig omfattning och vara någonting annat än dåligt anpassad masssturism. Intresset för lokalt producerade produkter ökar. Mat med lokalt ursprung och aktiviteter anpassade till gång eller cykel blir viktigare.

En genomtänkt planering av hur ett område kan nyttjas innebär ofta att besökare styrs med hjälp av tydlig information och anvisade gånger och leder. Med dessa utgångspunkter kan utveckling i många fall vara det bästa sättet att skydda en känslig natur- och kulturmiljö.

5. Natur, kultur och turism i Värmlands län

Avsnittet vill teckna en bild av länet, dess nuvarande turism och möjligheter som finns i relation till olika specifika områden i länet.

5.1 Natur- och kulturlandskapet

Värmland är vidsträckta skogar och ett stort antal sjöar och vattendrag utmed vilka ett öppet odlingslandskap har formats. Landskapet spänner från Vänerns skärgård och artrika ängar till vidsträckta myrar och förfjällsterräng i norra Klarälvdalen. Variationen har sin grund i olikheter i berggrund, jordmån, klimat, fuktighet och ljusförhållanden parat med mänsklig aktivitet. De äldsta delarna av länets berggrund är två miljarder år gamla gnejser och graniter. Den är genomkorsad av sprickor och förkastningar som skapat förutsättningar för bildandet av sjöar och jordbruksmarker. Jordarna vi bor och lever på bildades av inlandsisen som skrapade och formade berget och lämnade löst material på ishavets botten som osorterade moräner vid avsmältningen. Utanför smältvattentunnlarnas mynningar avlagrades och sorterades materialet i form av rullstensåsar, ändmoräner och isälvsdeltan vilka idag viktiga grundvattenreservoarer, som till exempel Brattforsheden och Sörmon.

Längre bort från inlandsisens kant avlagrades leror och andra finkorniga material. Vattendrag slingrar sig ofta genom mjuka sediment i meanderlopp med Klarälven som tydligaste exempel. I områden med sedimentjordar som lämpar sig bra för jordbruk och utmed vattendrag med fisk har det funnits naturliga förutsättningar för bosättning. Industriell verksamhet och bosättningar har knutits samman av sjöarna och älvarna. Kyrkorna finns ofta vid sjöar eller i jordbruksområden medan tätorterna ofta växte vid knutpunkter mellan olika transportleder.

Odlingslandskapet är resultatet av att generationer av värmlänningar har fällt skog, brutit sten, hållit betesdjur och slagit ängsmarker under hundratals år. De främsta värden som skapats av människan i samspel med husdjuren är de som hör till odlingslandskapet. Ängar och hagar är exempel med mycket stor artrikedom. Deras fortbestånd är helt beroende av fortsatt mänsklig aktivitet.

I landskapet finns 2000-talets lösdriftsstallar, äldre ekonomibyggnader från 1900-talet, åkrar dikade under 1800-talet, växter från 1700-talets betesmarker, odlingsrösen från 1600-talet, gårdar grundade under medeltiden och gravar från järnåldern. Skogarna kan verka öde vildmark men är nästan helt människopåverkade. Kyrkor, industrianläggningar, samlingslokaler, ekonomibyggnader och bostäder utgör kulturmiljöer med olika värden.

5.2 Turismen i länet

Enligt en rapport från Nutek om rese- och turistbranschen har Värmland hittills beskrivits som diktarnas och i viss mån konstnärernas landskap. Det är en bild som man menar håller på att förändras och Värmland beskrivs alltmer som naturupplevelsernas och vildmarkslivets landskap. Man framhåller att de kulturella traditionerna lever kvar inte minst i de evenemang och fester som lockar många besökare sommartid. Man lyfter fram att älvdalarna spelar stor roll med en mängd företag med aktiviteter.

Natur- och kulturturism i Värmlands län

Värmland ligger på åttonde plats i antal gästnätter. Framförallt har länet en mycket hög andel utländskt boende, 47 mot rikets 23 procent. Orsaken är närheten till Norge och norrmännens höga andel campingboende. Största utlandsmarknaderna är Norge (66 %), Tyskland (13 %) och Danmark (7 %).

De flesta boendeanläggningarna finns i Karlstad, Torsby, Sunne Arvika, och Hagfors. De tre förstnämnda har 70 procent av alla gästnätter. Förutom en omfattande campingturism med drygt 900 000 gästnätter, är uthyrningen av privata fritidshus tämligen omfattande. I länet finns 81 hotell, 19 stugbyar och 34 vandrarhem med totalt 13 200 bäddar. Beläggningen på dessa är dock förhållandevis låg (22 %). Två företag är märkta med "Naturens Bästa" (Fredros gård och Vildmark i Värmland). Härutöver sker 9 000 övernattnings i privata fritidsbåtar i olika gästhamnar.

Enligt TEM 2005 handlar turisterna och resenärerna för 2,2 mdr kr. Till detta kommer gränshandeln med Norge om ca 700 mkr. Procentuellt fördelas de 2,2 mdr kr på shopping 24, logi 22, restaurang 16, transport 16, livsmedel 14, och aktivitet 9 % . Värmland har en högre andel än riket för shopping och aktiviteter. Det senare beror troligen på skidanläggningarnas betydelse. Sysselsättningseffekten beräknas till 1 800 personer. Säsongsmissigt kan antalet anställda vara högre. Utvecklingen av turismen i länet är starkt positiv. Övernattningarna har ökat med 50 % sedan 2000 vilket är långt över riksgenomsnittet. Även gränshandeln ökar och investeringarna i denna har fortsatt efter TEM-undersökningen.

5.3 Natur- och kulturturism

Med tanke på länets stora skogar, intressanta kulturlandskap, många vattendrag och sjöar och stora områden med gles bebyggelse borde förutsättningarna vara goda att utveckla natur- och kulturturismen. Länet har gott om utrymme att ta emot fler besökare att erbjuda rekreation, lugn och tystnad. Värmland har ett relativt bra läge i förhållande till de viktigaste marknaderna i Mellanuropa, läget är dessutom gynnsamt med tanke på det relativt stora befolkningscentra Skandinavien utgör. Möjligheterna att ta sig till Värmland är goda. Standarden på vägarna i länet är dock varierande, vilket är till nackdel för en del platser med intressanta natur- och kulturmiljöer.

Länet har 177 skyddade miljöer varav 108 naturreservat och två kulturresevat. Därutöver finns ett antal kommunala naturreservat, områden i skogsmark skyddade med naturvårdsavtal eller biotopskydd, fornlämningar, byggnadsminnen och kyrkliga kulturminnen. Länsstyrelsen har listat naturreservat som bör tillgängliggöras för en större allmänhet (se bilaga 1). En del av dessa skulle även vara möjliga att utveckla i ett turistiskt sammanhang. Samtidigt finns skyddade områden som inte är lämpliga för exponering i större skala och som därför inte bör göras tillgängliga för en utökad turism. I bilaga 2 finns beskrivningar över intressanta kulturmiljöer. Länsstyrelsen arbetar för att göra lämpliga natur- och kulturmiljöer tillgängliga för allmänheten. Värdefulla natur- och kulturobjekt finns såväl i glesbygden och det brukade kulturlandskapet som i tätorter och stadsmiljöer.

Natur- och kulturturism i Värmlands län

Ett antal företag och organisationer arbetar framgångsrikt med verksamheter som kan anses vara en typ av natur- och kulturturism. Därutöver finns ett stort antal föreningar och organisationer som bedriver verksamhet inom området. Verksamheten karaktäriseras av stor idealitet, svag affärsverksamhet och stort intresse för hembygden eller den företeelse som vårdas och visas. Länets natur- och kulturmiljövärden nyttjas sammantaget i relativt liten utsträckning för turistisk verksamhet varför det för närvarande inte bedöms finnas risk för slitage och överutnyttjande. Enstaka anläggningar kan dock medföra en belastning på känsliga miljöer. I dessa fall behövs en dialog om hur nyttjandet kan ske mer varsamt.

5.4 Länets karaktärer ur turistisk synvinkel

Följande områden kan kanske sägas vara homogena ur natursynpunkt eller representera gemensamma teman eller kulturyttringar.

Filipstads bergslag

I Filipstads bergslag finns ett stort antal miljöer som speglar industrihistoria från gruvdriften och järnhanteringen, dess transportbehov som löstes genom kanaler och vattenvägar för transport av malm, järn, kol och färdiga produkter. Vid en av världens artrikaste mineralfyndigheter ligger Långban, en mycket välbevarad och allsidig industrimiljö med gruvhål, skarnhögar, linbanor och byggnader för olika verksamheter. Storbroyttan är en annan mycket välbevarad hytta. Bergslagskanalen är en vattenväg med möjligheter till båtutrustning. Högbergsfältet i Persberg, Nordmark och Hornkullens silvergruva i Nykroppa är värdefulla minnen från gruvdriften.

Fryksdalen

Mårbacka, Rottneros m.fl. kulturmiljöer har starka band till Selma Lagerlöfs författarskap. I nutid finns flera författare och kulturarbetare som utgår från Fryksdalen och till viss del från Lagerlöfs litterära arv. Västanå teater med Berättarladan i Rottneros som fast scen är en viktig del i länets kulturliv. Ett annat inslag är Alma Löfs museum i Östra Ämtervik. I hela Fryksdalen är litteraturen och historieberättandet viktiga för kulturturismen. Infrastrukturen och näringsverksamheten för turism är väl uppbyggd.

Klarälvdalen

Transportvägarna har följt dalgångarna. Utmed Klarälven finns flera minnesmärken från flottningsepoken. Älven ger möjligheter till flottfärder, kanotning och fiske. Här kan man också färdas genom ett varierande kulturlandskap på landsväg eller i lugnare tempo med cykel eller inlines på den asfalterade nedlagda järnvägen mellan Hagfors och Karlstad. Lokala museer och hembygdsgårdar speglar de olika bygdernas historia. NKLJ-museet i Hagfors och Gamla bruket i Munkfors och Flottningsmuseet i Dyvelsten är viktiga kulturmiljöer för länets industrihistoria.

Skogslandskapet i norra Värmland

Området domineras av storskogen. Även om skogarna kan synas vilda är de flesta mer eller mindre påverkade av människan. Här finns dock skogar som rymmer ett stort antal hotade arter av svampar, lavar och mossor. Tystnaden i dessa naturskogar ger dem ett särskilt värde för långväga besökare. Barrskogen dominerar men blandas upp med björk, asp, sälg och rönn. Fågellivet har norrlandsprägel och det finns gott om älg.

Natur- och kulturturism i Värmlands län

Rökstugor, hackslåtmarker och skog påverkad av svedjebruk är minnen från den finska invandringen och utgör intressanta besöksmål. Uppe på skogen, långt från älvdalen finns fortfarande rester av sätrar (fäbodrar) med bebyggelse och inägor som vittnar om en tidigare husdjursskötsel i skogsbygden.

Västra Värmlands sjöar och småbrutna landskap

Området från norra Dalsland upp till Årjängs kommun, det så kallade DaNo-området är ett av Europas finaste sjösystem omfattande ett stort antal sjöar och vattendrag vilka sammanbinds av Dalslands Kanal. Något österut ligger Glaskogen i skärningen mellan Arvika, Eda, Säffle och Årjängs kommuner. Området som har kallats Europas sydligaste vildmark är 2 800 kvadratkilometer stort med många vattendrag, sjöar och vidsträckta skogar. Det är mycket glest bebyggt och litet exploaterat och är avsatt som naturreservat. I Glaskogen och DaNo-området finns många vandringsleder, sjöar och vattendrag lämpade för kanotning.

Vänerlandskapet och vänerskärgården

På slättbygderna närmast Vänern bedrivs ett aktivt och konkurrenskraftigt jordbruk. Under senare år har betesdriften ökat i strandnära områden vilket har varit bra för många fågelarter och förstärker bilden av ett vårdat kulturlandskap.

Skärgården sträcker sig från Säffle i väster med Lurö och Millesviks skärgårdar via Värmlandsskärgården i de centrala delarna till Kilsviken och Åråsviken i öster. Stora områden av skärgården är naturreservat, några områden är fågelskyddsområden. Av kulturmiljöer kan nämnas Lurö med dess kyrkoruin, Gustaf Frödings födelsehem Alsters herrgård öster om Karlstad, Saxholmens borg i Ölmeviken och inte minst Picassoudden i Kristinehamn. På ett antal öar har bosättningar för fiskare och skärgårdsbönder och djurens betande format ett kulturlandskap. När befolkningen minskade och betesdriften successivt upphörde har landskapet på många håll växt igen. Skärgården och stränderna är mestadels vildmarksbetonade med klippstränder, martallar, lavar, fågelskärl och naturskogar. Fiskgjusen finns i nästan hela området. Havsfåglar som storskarv, havstrut, silltrut, strandkata och roskarlar förstärker bilden av Vänern som ett innanhav.

Väners näringsfattiga och klara vatten härbärgerar trettiofem fiskarter. Mest betydelsefullt för yrkesfisket är siklöjans rom. Väners stolthet är de fyra lax- och öringstammarna härstammande från saltvattenlaxar som stängdes inne när sjön avsnördes från Atlanten för cirka 8000 år sedan.

6. Tre fallstudier

Länsstyrelsen samlade intressenter kring tre natur- och kulturmiljöer för att med ett processinriktat arbetssätt fördjupa sig i områdenas utvecklingsmöjligheter. Nedan presenteras nuläget, förutsättningar, hot och möjligheter, de resultat som framkom, hur intressenterna avser att fortsätta sitt arbete och i vilken form aktörssamverkan går vidare.

Att arbeta med några specifika objekt har varit ett sätt att fokusera på konkreta och aktuella frågeställningar och att fördjupa kunskapsinsamlingen. Avsikten var att delta i en lärande process för att förstå utvecklingen något mer än vad som skulle vara möjligt om utvecklingsläget beskrevs från redan dokumenterade fakta. Länsstyrelsens projektgrupp deltog därför i ett arbete kring följande fall för att alla parter skulle lära sig något om turismutveckling. Den deltagardrivna metoden innebar att de lokala intressenterna föreslog verksamheter i natur- och kulturmiljöer att diskutera. Processledaren säkerställde ett öppet samtalsklimat där alla deltagares förslag och synpunkter värderades lika högt. En bärande idé är deltagarnas egenansvar för den fortsatta utvecklingsprocessen om man väljer att gå vidare. Det är naturligt att de själva utser en processledare för det fortsatta arbetet. Metoden fungerade bra under den här inledande fasen. Avsnittet speglar deltagarnas synpunkter och den förda diskussionen.

6.1 Kilsviken

Vid Kilsviken med omnejd i Visnums-Kils och Visnums församlingar i Kristinehamns kommun finns Värmlands Säby slott, två kyrkor, herrgårdar från 1700-talet och ett odlingslandskap med kontinuerlig bosättning från järnåldern med väl bevarade gravkullar.

Avsikten med de fyra naturreservaten; Inre Kilsviken, Nötön med Åråsviken, Dyrön och Värmlands Säby är att bevara och vårda ett sjö- och hagmarkslandskap, ädellövskog med tillhörande artrika växt- och djursamhällen. Kilsviken, Åråsviken och Kolstrandsviken har ett rikt fågelliv. Många arter har kommit tillbaka tack vare ett omfattande naturvårdsarbete de senaste 30 åren. Här finns det tätaste beståndet av havsörn i västra Sverige. Under delar av året ges möjligheter att se och uppleva djur som älg och bäver. Vildmarksområdet kring sjön Noret kan nyttjas året om. Arskagen, Nötön och Dyrön är områden användbara för ekoturism under sommarhalvåret. I Kilsviken och vattnen väster om Visnums-Kil finns goda förutsättningar för fiske av lax, gädda och mete efter enklare fiske under sommaren. Under vintern finns möjlighet att erbjuda ismete.

Skydd och utveckling

Under de senaste decennierna har omfattande vassröjning och maskinell bearbetning av strandzonen runt inre Kilsviken skett. Betesdjur har därefter släppts på och nu betar hjortar, nötkreatur och hästar olika strandpartier. Antal arter och individer har ökat snabbt och Kilsviken räknas åter som en av de bästa fågellokalerna för vadare och sjöfåglar i landet.

Fiskgjusen, som är en karaktärsfågel vid Kilsviken och angränsande områden, har dock under senare år minskat betydligt i antalet häckande par. Orsaken till nedgången är inte klarlagd. Fiskgjusen blir lätt störd under häckningen och det är därför viktigt att en naturturism bedrivs med stor kunskap om naturen och i måttlig omfattning. Entreprenörer som nyttjar en naturresurs måste ha kunskaper så att båttrafik sker på rätt ställen i rätt tid och att man undviker att föra människor nära boplatser under känsliga perioder. Besökare kan ledas med stigar, leder och

Natur- och kulturturism i Värmlands län

spånger, bra information och guidning om var man får lov att vistas Vid känsliga miljöer kan besökare styras med information och tydlig vägvisning. Vid inre Kilsviken och i Nötöns naturreservat är detta väl ordnat.

Utvecklingsmöjligheter

Förutsättningar finns för ett helhetsgrepp av skötsel av områden runt Kilsviken i kombination med natur- och kulturturism. Lokala företagare skulle kunna kombinera guidning och servicetjänster till turister med tjänster inom vård och skötsel. Sex-sju företagare arbetar med affärsplaner för enskilda och gemensamma erbjudanden och samordnad marknadsföring och försäljning. Företagargruppen har kompetenser inom företagande, jord- och skogsbruk, fiske, naturvård och guidning. Man ser det som viktigt att ha nära kontakt med bygdens föreningsliv och att på olika sätt samverka för att göra Kilsvikens naturresurser och kulturmiljöer tillgängliga för såväl besökare som bygdens invånare. Företagarna är angelägna om att ha en hög kompetens inom naturvård, flora och fauna så att naturvårdshänsyn kan tas i planering och genomförande av turistverksamhet. Intressenterna har påbörjat arbetet med en utvecklingsplan med beskrivningar av miljöer och objekt och affärsplaner för utveckling av turistiska aktiviteter. Man bedömer att det behövs en projektkoordinator som arbetar med myndighetskontakter, paketering, marknadsföring och försäljning. Man avser därför att söka medel för finansiering av en koordinator.

6.2 Finnskogen

Finnskogen på båda sidor om gränsen mellan Sverige och Norge från Eda och Eidskogs kommuner i söder till Torsby och Trysil i norr är ett kuperat skogsdominerat landskap med vidsträckta myrar och ett stort antal sjöar, tjärnar och vattendrag. Skogarna har utnyttjats för säterbruk, jakt, fiske och tjärbränning. I och med den omfattande finninvandringen från Savolaks under slutet av 1500- talet och början av 1600-talet uppodlades mycket skogsmark bland annat genom svedjebruk.

Finnskogsleden är en 240 km lång vandringsled som passerar många platser präglade av den finska kulturen. Ritämäki och Kvarntorp i Lekvattnets församling är två mycket välbevarade finngårdar. Ritämäki är naturreservat med syfte att bevara det gamla odlingslandskapet ur kulturhistorisk- och naturvårdssynpunkt. Juhola i Östmarks församling, skyddat som kulturresevat, är en finngård med väl bevarad bebyggelse med boningshus och rök- och svenskstuga från 1700- och 1800-talet och omgivande odlingslandskap. Torsby Finnkulturmuseum är ett informationscentrum och ett museum över den skogsfinska kulturen och historien.

Hur kan myndigheterna medverka till utveckling av natur- och kulturturism?

Länsstyrelsen och Värmlands museum med Finnkulturcentrum i Torsby kan medverka vid framtagande av information och kunskap till stöd för utvecklings- och projektplaner för utveckling av Finnskogsleden och andra objekt inom området. Kunskapsunderlaget kan tillsammans med kännedom om tillstånd och tillsyn bidra till att entreprenörernas arbete blir av högre kvalitet och därmed lättare kan hanteras av myndigheterna.

Natur- och kulturturism i Värmlands län

Initiativ till utveckling av vandringsleder gör det nödvändigt för länsstyrelsen och kommunen att prioritera så att ekonomiska och personella resurser räcker till för skötsel och underhåll så att de leder som lyfts fram kan hålla en bra kvalitet. Man önskar att myndigheterna utser kontaktpersoner för ärenden om tillstånd eller stöd som behandlas av flera enheter. Det finns också en förväntan om att handläggningstider och administrativt arbete ska kunna minskas.

Skogsstyrelsen har erfarenhet av skötsel och restaurering av natur- och kulturmiljöer och underhåll och nybyggnation av anläggningar. Lokala intressenter framhåller Skogsstyrelsens förmåga att skapa bra relationer mellan myndigheter och markägare, vilket är en viktig framgångsfaktor.

Skydd och utveckling

Genom att utbilda turistföretagare m.fl. om hur känsliga miljöer bör skyddas och hur besökare ska ledas för att minimera slitage finns förutsättningar att lokala aktörer bidrar till skyddet. Vid intensivare turistisk verksamhet kan det vara lämpligt att företagarna svarar för egenkontroll utifrån en tillsynsplan som upprättas tillsammans med myndigheterna.

Utvecklingsmöjligheter

Kommunens planarbete är en viktig förutsättning för turismutveckling i områden med olika former av skydd. En översiktsplan med utpekade områden för natur- och kulturturism är nödvändig för avvägningar om vilken typ av verksamhet som kan bedrivas på olika platser och om möjligheter att bygga stugor eller anläggningar i området. Att bilda ett biosfärsområde kring finnkulturen, som tidigare har diskuterats, skulle kunna ge en tydlighet kring områdets betydelse och möjlighet till profilerad marknadsföring samtidigt som det också skulle ställa krav på lokal och regional finansiering.

Förutsättningar finns för ett helhetsgrepp kring förvaltning av vissa områden i kombination med ekoturism. Lokala företagare skulle kunna kombinera guidning och servicetjänster till turister med tjänster inom vård och skötsel. Flera aktörer har fört fram tankar om att bilda en organisation för att samla intressenter kring gemensamma mål och projektplaner i större områden som skogslandskapets vandringsleder. Detta kan ge förutsättningar för att samla ekonomiska och personella resurser från kommunerna, övriga myndigheter och näringslivet. Naturum, kunskapscentra som Finnkulturcentrum eller s.k. visitors centres kan vara viktiga för kvalitet i informationsarbetet.

Företagare i området har framfört behov av samverkan kring utbildning i kvalitetssäkring, språk, värdskap, försäljningsteknik samt skötsel av känsliga områden. Genom att säkerställa verksamhetens kvalitet ges förutsättningar att prissätta produkterna på sätt som krävs för lönsamhet.

Erfarenheterna från andra länder om bevarande och utveckling skulle sannolikt kunna användas bättre i länet. Länsstyrelsen och Värmlands museum har anmält intresse för deltagande i ett transnationellt projekt för att med andra samarbetspartners utbyta erfarenheter och planera för utveckling och bevarande av kulturmiljöer som kan stärka den lokala eller regionala identiteten. Projektidén har formulerats i Kovászna där man vill bevara ett stort antal kyrkborgar, som tidigare utgjorde en försvarslinje mot inkräktare. Finnskogsområdets bebyggelsemiljöer är på

Natur- och kulturturism i Värmlands län

motsvarande sätt en del av kulturarvet. Projektet kan bland annat innebära att aktörerna gör en utvecklingsplan för området med erfarenheter från arbete i andra länder.

Skogsstyrelsen förbereder tillsammans med svenska och norska kommuner ett projekt för att fortsätta utvecklingen av Finnskogsleden. Avsikten är att arbeta vidare med skogen som miljö för rehabilitering och arbetsträning samtidigt som projektet skapar förutsättningar för verksamhet inom natur- och kulturturism. Det finns företagare som planerar för utbyggnad av boende och tillhörande servicetjänster och som har planer för rundturer i kulturmiljöer i Finnskogsområdet. Torsby kommun säger i sin turismstrategi att natur- och kulturturism är ett utvecklingsområde för näringen under främst sommarhalvåret.

6.3 Lurö och Millesviks skärgårdar

Längs Värmlandsnäs västra kust och söderut finns en av landets mest sevärda sötvattenarkipelag. Hundratals öar av olika storlek bildar en naturlig gräns mellan de mer öppna vattnen i Värmlandssjön och Dalbosjön. Skärgårdarna har historiskt fungerat som transportled mellan landskapen norr och söder om Väneren. De äldsta mänskliga spåren är från stenåldern. Mest känd är Lurö kyrkoruin från 1100-talet. Växtligheten är påverkad av den kalkhaltiga berggrunden och det gynnsamma klimatet. Många av öarna bär spår av tidigare odlingslandskap. Omfattande betesdrift bedrevs in på 1900-talet. Idag betas smärre arealer medan marken på flertalet öar har återgått till ljungdominerad markvegetation eller växer igen med enbuskar.

Naturresevatnen Lurö och Millesviks skärgårdar avsattes för att skydda skärgårdsmiljön ur natur- och kulturvetenskapliga, landskapsestetiska och rekreativa motiv. Båtturer utgår från Ekenäs på Värmlandsnäs sydspets. På Lurö finns gästhärbärg och restaurang.

Hur kan skydd och bevarande kombineras med utveckling?

På Lurö bor en familj som har uppdrag åt länsstyrelsen för reservatsskötsel mm. Samtidigt som familjen arbetar med vård av miljöerna använder de sin kunskap i den turistiska verksamheten. Genom att utbilda turistföretagare m.fl. om hur känsliga miljöer bör skyddas och hur besökare ska ledas för att minimera slitage kan lokala aktörer bidra till skyddet.

Utvecklingsmöjligheter

Säffle kommun arbetar med en översiktsplan för Värmlandsnäs och dess skärgård med utpekade områden för t.ex. turistisk verksamhet och byggnation av stugor och andra anläggningar. Det finns en ambition att skapa förutsättningar inom natur- och kulturturism som komplement till de traditionella näringarna. Genom att planera med större områden i ett tidigt planeringsskede kan justeringar göras om arkeologiska undersökningar, miljömålsavvägningar eller andra omständigheter påverkar projekteringen.

Flera aktörer har fört fram tankar om att bilda en organisation för att samla intressenterna kring gemensamma mål och projektplaner i större områden som Vänerskärgården. Detta kan ge förutsättningar för att samla ekonomiska och personella resurser från kommunerna, övriga myndigheter och näringslivet.

Kunskapens hus som kunskaps- och informationscentra framhålls av de lokala intressenterna som viktigt för kvalitet i informationsarbetet.

Natur- och kulturturism i Värmlands län

Flera entreprenörer bygger ut för kost och logi samt transporter med båt i skärgården. Närvaron av den ideella Luröskärgårdens natur- och kulturförening är tydlig. Diskussioner pågår om hur fler öar ska kunna restaureras och erbjuda möjligheter till kortare besök eller längre vistelser.

6.4 Sammanfattning av det som framkom

Översiktsplanen är ett viktigt dokument för möjligheterna att utveckla natur- och kulturturismen i kommunen. På dess grund kan en utvecklingsplan tas fram med beskrivning av miljöer och objekt och hur turistiska aktiviteter avses utvecklas. På vilket sätt kommer natur- och kulturmiljöer att nyttjas och i vilken omfattning bedömer aktörerna att turister kommer att besöka området? Kunskap om de värden samhället vill skydda underlättar hänsynstagande i planeringsskedet och ger vägledning om var och hur turismen bör kanaliseras. En utvecklingsplan görs lämpligen för ett större område med gemensamma särdrag såsom finnkulturområdet i norra Värmland, Glaskogen i västra Värmland, Filipstads bergslag och Kilsviken söder om Kristinehamn. För mindre objekt i Vänerskärgården såsom Saxholmen och Söökojan finns intressenter som förbereder turistverksamhet. Här finns ett tydligt behov av utvecklingsplanering för att bedöma hänsynsbehov och utvecklingsmöjligheter.

Länsstyrelsen och Värmlands museum kan medverka vid framtagande av information och kunskap till stöd för utvecklings- och projektplaner. Underlaget kan tillsammans med kännedom om tillstånd och tillsyn bidra till att företagarnas arbete blir bättre kvalitativt och därmed lättare kan hanteras av myndigheterna. En önskan är att länsstyrelsen och kommunerna utser kontaktpersoner för tillståndsärenden som behandlas av flera enheter. Det finns en förväntan om att handläggningstider och administrativt arbete ska kunna minskas. För att öka samsynen mellan bevarande och näringsperspektiv bör länsstyrelsen vid reservatsbildning ha kontakt med den lokala turistorganisationen.

Skötsel av skyddade områden upphandlade av lokala entreprenörer som också bedriver turistisk verksamhet kan vara en intressant modell. Förutsättningar kan finnas för ett helhetsgrepp kring förvaltning i kombination med ekoturism. Det vill säga att lokala företagare kombinerar guidning och servicetjänster till turister med tjänster inom vård och skötsel. Kompetensutveckling är därvid viktig för att säkerställa att företagare och föreningar kan utföra arbeten med hög kvalitet. Länsstyrelsen bör uppmärksamma samordningsmöjligheter mellan medel för förvaltning av natur- och kulturmiljöer och miljöersättningarna inom landsbygdsprogrammet. Där marken brukas av ägaren av det skyddade området är det rimligt att använda sig av en kostnadsbetingad skötselersättning med kvalitetsbedömning och avstämning med områdeskalkyler.

Lokala företagare menar att den långsiktiga finansieringen behöver säkerställas för att åstadkomma en hållbar utveckling. Resurserna för bevarande av natur- och kulturmiljöer upplevs som otillräckliga. Ersättningsnivåerna upplevs ofta alltför låga vilket innebär att skötseln inte blir gjord på bästa sätt. Lokala entreprenörer åtar sig inte skötseluppdrag då det saknas förutsättningar för en långsiktigt hållbar lösning med långa avtalsperioder. I finnskogsområdet i Torsby kommun finns några av de bäst bevarade finngårdarna i landet. Byggnaderna och marken kräver underhåll och skötsel och de befintliga ersättningsnivåerna upplevs inte tillräckliga för att upprätthålla och bevara det kulturarv som finns. På Lurö upplever inte de lokala entreprenörerna det som möjligt att hävda det öppna odlingslandskapet med betesdjur med nuvarande miljöersättningar. Att flytta

Natur- och kulturturism i Värmlands län

djuren på och mellan öarna kräver så mycket arbete att det inte ger lönsamhet med nuvarande ersättningsnivåer.

Fallstudierna visade att det finns flera likartade målkonflikter. I Vänerskärgården som vid Kilsviken och i finnskogsområdet finns många olika intressen såsom naturvård, kulturbevarande, turism, fiske, jordbruk, skogsbruk, vindkraft, sjöfart, kommunal vattenförsörjning och enskilda intressen. Det bedöms dock finnas möjligheter att förena olika intressen. Det kan vara svårt att utveckla vindkraft och sjöfart samtidigt som det turistiska perspektivet beaktas på ett bra sätt. Skogsbruk och skogsförvaltning står ofta i kontrast till turistföretagande. Intressenterna kring Finnskogsleden har ändå bedömt att det finns goda möjligheter att förena dessa intressen. Det går att ta hänsyn till natur- och kulturvärden om skogsvårdsåtgärder och avverkningar planeras på ett bra sätt och i dialog med övriga intressenter.

I många delar av länet är det brist på entreprenörer som vill satsa resurser och engagemang för att utveckla turism. Även om det finns en potential i natur- och kulturvärden krävs kapital, kunskap och uthållig energi för att lyckas bygga upp en ny verksamhet. Turismutbildningarna borde därför i högre grad inriktas mot kunskap om företagande och hållbart nyttjande av naturresurser.

7. Övriga synpunkter från processen

Här sammanfattas synpunkter från ett 30-tal intervjuade personer från företag, organisationer, kommunernas turistorganisationer och personer från olika kunskapsfält på myndigheter, synpunkter från grupparbeten under seminariet i serien Samhällsbyggnadsforum och från webbremissen. Avsnittet speglar aktörernas synpunkter och den förda diskussionen.

De lokala aktörerna

När verksamheter planeras bör tidiga kontakter med berörda myndigheter eftersträvas. Förankring hos dem som berörs lokalt är viktigt och att de får tidig information och möjlighet att lämna synpunkter. Man får ställa sig frågan: För vem gör vi detta och vilka behov har målgruppen? Det är lämpligt att börja i liten skala för att bedöma turismens slitage på miljön. Vid större turismsatsningar är företagen intresserade av att fungera som remissinstans. Näringen kan ha erfarenheter som är värdefulla för den samlade utvecklingen i ett område.

Flera företagare framhöll betydelsen av gemensamma studieresor till de presumtiva kundernas hemländer. Det är bra att få en bild av det som är viktigt inom turismen på dessa platser så att det serviceutbud som erbjuds i länet kan anpassas till behoven. Studieresor kan ge deltagarna kunskap om att sälja paket och att ta rätt betalt. Man kan se hur andra företagare gör och översätta till sin egen situation. Företagare och organisationsföreträdare kan under en resa komma varandra närmare vilket kan underlätta samarbetet på hemmaplan.

Företagare och föreningar kan sköta leder, renhållning och information på uppdrag av myndigheterna. En branschföreträdarens erfarenhet: ”för att undvika nedskräpning är det bästa sättet att turisterna får ta med sig sopor till turens slutmål där turistföretagaren ansvarar för mottagning och fortsatt hantering”.

Myndigheterna

Det vore bra om myndigheterna kunde vara mer tydliga i planprocesser och att beskriva var näringsverksamhet kan bedrivas i områden med natur- och kulturvärden. Kommunernas planer för turismen och det rörliga friluftslivet är viktiga för aktörernas planering. Det är ett starkt önskemål att myndigheter samverkar med ambitionen att ärendehantering sker så snabbt och effektivt som möjligt. Företagare, markägare, föreningar och andra intressenter vill ha tydliga svar inom rimliga tidsramar och att olika myndigheter samverkar i den mån de är berörda. För att kunna avväga olika intressen bör myndigheterna i dialoger kring utvecklingsarbete delta med kompetens inom natur- och kulturmiljövård och företagsutveckling.

För att inte de värden som samhället vill bevara ska riskera att gå förlorade är det viktigt att tillräckliga resurser finns för underhåll och att skötsel av reservaten sker på ett långsiktigt hållbart sätt. Det är särskilt viktigt att medel finns för småskalig infrastruktur, för att en relativt svag näring ska kunna utvecklas. Vid flera möten har aktörer framfört att om samhället tar ett tydligt ansvar för vissa övergripande funktioner inom natur- och kulturturism ger det större legitimitet för enskilda företagares satsningar. Det är angeläget att informationscentraler, lägerplatser och toaletter finansieras av det allmänna.

Det är generellt svårt att hålla betesdjur på magra marker, på avsides belägna fastigheter och på öar av praktiska skäl. Arbetsinsatsen blir hög och lönsamheten i djurhållningen blir svag eller

Natur- och kulturturism i Värmlands län

obefintlig. De ersättningsnivåer som erbjuds upplevs som för låga för att lokala företagare ska åta sig djurhållning, slåtter eller annan skötsel.

Många anser att det är ineffektivt och kortsiktigt att skötsel och underhåll av t.ex. vandringsleder i första hand tycks finansieras genom olika strukturfondsprojekt. Samhället borde ta ett långsiktigt ansvar för skötsel av prioriterade leder och reservat.

Kommunerna ser det ofta som sin uppgift att koordinera och svara för turistinformation samt stimulera samverkan mellan företag och ideella organisationer. Samverkan kan handla om marknadsföring av en destination, information om vad som finns, att berätta historien och att skapa intresse för platsen. ”Myndigheterna kan även initiera och ge stöd till forskning inom angelägna områden”.

Målkonflikter och problem

Liksom det finns målkonflikter av olika slag finns det också olika uppfattningar om storleken eller vidden av konflikterna. Lagstiftningen kring natur- och kulturmiljöer, miljöbalkens bestämmelser och strandskyddet gör förberedelser för natur- och kulturturism dyr och svårförutsägbar. Regelverken är komplicerade. Kulturlämningar och värdefulla biotoper är ibland belägna på sådana platser att anläggande av stugor, bryggor och annat är svårt vilket kan försvåra en utveckling av natur- och kulturturismen. Samtidigt har många gånger de bofasta i en bygd ett intresse av att behålla miljön opåverkad av turism liksom det kan finnas konflikter med inflyttade som inte vill bli störda och ha turister i sitt närområde. Reservatsföreskrifter kan ibland motverka mål om tillgängliggörande vilket försvårar kunskapsspridning och kännedom om skyddade områdes värden.

Vindkraft, vattenkraft och skogsbruk med stora föryngringsytor och maskinteknik som skadar marken står ibland i motsatsställning till en utveckling av turismnäringen. En intervjuad menade att ”en del turister från kontinenten efterfrågar stora orörda skogsområden med mycket djurliv. Detta står i kontrast till vårt hårt drivna skogsbruk som medför att det finns mindre och färre områden som är ursprungliga och utgör vildmark”.

Känsliga natur- och kulturmiljöer tål inte omfattande besöksverksamhet med tramp och annat slitage. Kvalitativ och intresseväckande information om hotade arter eller naturtyper kan underlätta förståelse för restriktioner som finns i ett område, exempelvis landstigning på öar, sandbankar och stränder. Genom att leda besökare till särskilda lokaler med information kan besökare styras utanför känsliga objekt eller miljöer som därmed ges ett bra skydd. Ett nyttjande som styr besökarna genom stigar eller spänger kan vara ett bra sätt att skydda objekten. En företagare menade att: ”en klok exploatering gjord med stor hänsyn till natur- och kulturvärden kan vara det bästa sättet att skydda en viss miljö”. Under ett grupparbete beskrevs konflikten mellan markägare och turism på följande sätt: ”Slitaget på skogen minskar om det finns ordnade rastplatser med huggen ved, dass och sophantering”.

Motordriven verksamhet i skyddade områden och lokal rekreation i förhållande till turistisk utveckling är exempel på problem som kan lösas. Förberedelser för anläggning av en skoterled genom en del av reservatet Hovfjället är ett exempel där man vill minska olovlig skoteraktivitet. Naturreservatet Hovfjället bildades med avsikt att värna om naturmiljön och att skapa förutsättningar för ett ökat friluftsliv. Länsstyrelsen har i samtal med det lokala föreningslivet

Natur- och kulturturism i Värmlands län

kommit fram till att anläggande av en skoterled är det bästa sättet att kanalisera och styra skoteråkningen genom den norra delen av reservatet till en led och till stor del parallellt med en bilväg. Den åtgärd som förbereds görs med hänsyn till naturvärden, tystnad och andra friluftaktiviteter. Det krävs ett stort ansvarstagande från föreningslivet att sköta leden och att i övrigt hantera miljön varsamt. Det finns samtidigt personer som av olika anledningar inte har deltagit i dialogen och det finns viss osäkerhet om vad det kommer att innebära. Framtiden får utvisa om denna kompromiss är ett bra resultat av genomförd dialog.

Förslag

- Bilda en länsorganisation för turismen som i första hand ansvarar för omvärldsanalyser och överför kunskap och erfarenheter från forskning och utveckling. Vidare bör denna länsorganisation stimulera till nätverksbildning, kompetensutveckling och med marknadsföring visar att Värmland finns.
- Bilda en organisation för samordning av arbetet runt vandringsleder med avtals- och marknadsfrågor, samt organisation av skötsel och underhåll. Skötseln av lederna kan med fördel utföras av lokala entreprenörer. En organisation menade att ”vi behöver ha en nationell standard för vandringsleder för att kunna konkurrera på den europeiska nivån”. Är vi duktiga i Värmland finns det fortfarande en möjlighet att ta en ledande position inom detta område.
- Områden med stora natur- och kulturvärden och med turistisk potential bör göras tillgängliga med parkeringsplatser, entréer med bra information. Dessa områden bör även ha leder eller stigar samt rastplatser och toaletter. Kunskapens hus eller så kallade visitors centres är bra utgångspunkter för information, vägledning och utbildning av besökare. Det är viktigt att ge besökare kunskap om regler och ansvar vid vistelser i natur- och kulturmiljöer.
- Organisera rundturer med flera natur- och kulturmiljöer som mål (idén används till viss del av ett företag). Rundturerna kan ses som paket vilka kan väljas utifrån ett flexibelt system där information och försäljning i första hand sker på den ort där besökarna bor under vistelsen på destinationen. Stugbyar och campingplatser kan svara för försäljningen. Idén bygger på lokalt samarbete mellan företag med boende, mat och måltidskultur, lokala museer och ideella organisationer.
- Viss brukning av mark i reservat kan vara det bästa sättet att bevara den ursprungliga miljön.
- Beslut om skydd av mark skulle kunna vara tidsbegränsade till exempelvis 50 år för att man i ett senare läge ska kunna bedöma om avsättningen har lett till önskat resultat.

8. Utbildningar och arbetsmarknad för natur- och kulturguider

ForshagaAkademin erbjuder utbildning inom den så kallade SportfiskeAkademin och utbildning inom jakt och viltvård inom Viltvårdsgymnasiet. SportfiskeAkademin har två utbildningar, en gymnasieutbildning och en KY-utbildning för den som vill arbeta med sportfiske, fiskevård, turism och företagande. Sportfiskegymnasiet är en treårig yrkesinriktad gymnasieutbildning KY-utbildningen för sportfiske näringen startade 1998 och är den enda i sitt slag i Europa. Kurserna ges på svenska och med huvudsakligen svenska exempel men sökanden från hela världen antas under förutsättning att man hanterar språket. Varje år antas studenter från Danmark och Norge men det har även antagits sökanden från Tyskland, Holland och Ungern. SportfiskeAkademins huvudinriktning är att utbilda medarbetare för sportfiske näringen. Detta innebär att man samarbetar nära med branschen för att leva upp till deras krav. Efter avslutad utbildning kan man, enligt skolan, arbeta inom:

- sportfisketurism- både i Sverige och internationellt med arbeten som fiskeguide/instruktör samt anläggningsarbete och turistrelaterade arbetsuppgifter. Flera tidigare elever driver idag egna företag inom sportfisketurismnäringen. Flera jobbar internationellt.
- redskapsbranschen - många tidigare elever jobbar i butik och en del har startat egna butiker.
- fiskevård - tidigare elever är numera anställda hos kommuner och länsstyrelser där man jobbar med vattenvårdande projekt mm.

Viltvårdsgymnasiet är en yrkesutbildning för den som vill arbeta med viltvård, jakt, turism och företagande. Efter avslutad utbildning finns möjligheter att få jobb på t.ex. jaktcamper. Dessa anläggningar behöver personal som har de kunskaper och erfarenheter utbildningen ger. Exempel på arbete är jaktguidning, viltvård och allt annat servicearbete som hör till en sådan anläggning. Det finns även möjligheter att arbeta för kommuner, länsstyrelser eller viltvårdsområden med jaktturism eller viltvårdsarbete, både praktiskt och teoretiskt. Då utbildningarna innefattar alla jaktmetoder och redskap förbereder utbildningen även för jobb inom försäljning av jakttillbehör, exempelvis i butik eller hos grossister. Eftersom jaktturismen är en relativt outbyggd men expanderande näring, både i Sverige och utomlands, menar skolan att det finns det goda möjligheter att starta eget företag. Utbildningen ger även en grundläggande behörighet för högskole- eller universitetsstudier.

Klarälvdalens folkhögskola har en tvåårig aktivitetsinriktad utbildning ”Turism & uteliv”. Utbildningen ger en kunskapsgrund för både arbete och fortsatta studier inom aktivitetsinriktad sommar- och vinterturism. Skolan samarbetar med lokala företag vilket ger utbildningen kompetens och erfarenhet och skapar dessutom goda praktikmöjligheter. Första året ger branschöversikt, bredd i kunskap och färdigheter i utelivsaktiviteter. Teoretiska studier varvas med utbildning i fält och praktikperioder. Möjlighet att knyta kontakter med praktikvärdar och pröva på olika arbetsuppgifter under professionellt handledarskap. Andra året ger en fördjupning av momenten i första året och eleven kan göra valfri individuell fördjupning.

Karlstads universitet erbjuder utbildning med inriktning mot företagsekonomi eller kulturgeografi som leder till en kandidatexamen i turismvetenskap. Turismprogrammet är 3-årigt med ett årligt intag på 50 studenter. Sammantaget studerar ca 95 studenter turism på olika nivåer på universitet. Kurser i turismvetenskap upp till C-nivå (90 högskolepoäng) är möjliga att läsa på distans i flexibel form. Det finns ingen särskild guideutbildning.

Natur- och kulturturism i Värmlands län

Turismforskningen vid Karlstads universitet handlar om friluftsliv och naturbaserad turism; dess framväxt och samspel med landskapsperspektiv, samhällsutveckling, allemansrätt, landsbygdsutveckling, hälsoperspektiv och miljöengagemang. Regional och lokal utveckling, kulturell ekonomi, trender och nischer inom turism samt rovdjur och turistiska produkter är teman som beskriver forskningen. Frågeställningar som utmärker en del av forskningen är samhällsförändringar, kommersialiseringen i samhället kontra traditionella samhällen och kulturer, samt betydelsen av varumärken och symboler med koppling till platser och platsidentiteter. Karlstads universitet har kompetens inom områden som är betydelsefulla för utveckling av natur- och kulturturism. Centrum för forskning om regional utveckling och Centrum för tjänsteforskning vid Karlstads universitet har till uppgift att skapa, utveckla och vårda kunskaper om regional utveckling respektive tjänsteforskning i nära samspel med samhället.

Arbetsmarknaden för natur- och kulturguidar är för närvarande mycket begränsad. Det finns ett fåtal personer i länet som på deltid försörjer sig som guider.

9. Implikationer för utveckling av natur- och kulturturism

Följande slutsatser från processen kan utgöra utgångspunkter för hur man kan arbeta vidare med utveckling av natur- och kulturturism i länet.

9.1 Planering och förankring

Få av dagens kommunala översiktsplaner beaktar möjligheter till natur- och kulturturism och hur en sådan skulle kunna styras. Det skulle vara värdefullt för turismutvecklingen om översiktsplanerna samtidigt som de anger områden med känsliga miljöer och värdefullt strandskydd även kunde ange områden som skulle kunna utvecklas för en natur- och kulturturism. Eftersom det i ett tidigt planeringsskede kan vara svårt att känna till miljöer, biotoper eller objekt med skyddsvärden bör möjligheten att ta till stora områden för särskild användning underlätta planeringsprocessen. Sådana översiktsplaner underlättar för aktörer att välja lämpliga områden för anläggningar. Intressenter som vill utveckla företagande runt vissa miljöer bör engagera sig i planarbetet. Planernas förankring bland lokalbefolkningen är viktig och de perspektiv och den kunskap om närmiljön som de i området boende har bör tas tillvara.

En utvecklingsplan beskriver förutsättningar och planer för en turistisk verksamhet kopplat till skyddade miljöer i ett visst område. Planen kan tas fram av kommunen gärna i samverkan med aktuella intressenter. En utvecklingsplan bör innehålla:

- områdets natur- och kulturvärden, dess historia
- områdets turistiska potential, planerade aktiviteter, uppskattning av antalet besökande, transporter, kommunikationer och med vilka fordon
- områdets småskaliga infrastruktur såsom anslutningsvägar, leder och stigar med vindskydd och eldstäder, toaletter, sophantering, entréer och information
- hänsynstagande till känsliga miljöer, skyddsaspekter
- aktörer som deltar i utvecklingsarbetet och deras roller
- en översiktlig tidsplan

Fallstudierna visar att det skulle underlätta för myndigheterna att hantera ärenden om tillstånd, stöd mm om det funnes tydliga och väl bearbetade översikts- och utvecklingsplaner liksom de skulle ge en bra vägledning för entreprenörer och markägare.

9.2. Metoder att lösa målkonflikter

Det är viktigt att sprida kunskap och att aktörerna förankrar med alla intressenter på ett tidigt stadium när nyttjande av natur- och kulturmiljöer planeras. En deltagardriven arbetsform med en opartisk processledare kan vara ett sätt att bearbeta och förbereda utveckling av turism runt känsliga miljöer där målkonflikter kan förväntas. Förutsättningen för att kunna mötas ökar om parterna kan mötas på samma nivå där de känner att de kan bidra till helheten utifrån sina roller och kompetenser. Fallstudierna visade att en bra process kräver tid, tålamod för ordentliga diskussioner och möjlighet till justeringar av planerna under dialogen. Det är viktigt att ha samråd med öppna och inte helt färdiga förslag.

Natur- och kulturturism i Värmlands län

9.3 Kompetens

Under ledning av Region Värmland skall ett kompetenscentra för utveckling av besöksnäringen skapas. Tanken är att i första hand arbeta med strategiska frågor och kompetensutveckling. Företagarnas ansvar för centrat ska successivt öka för såväl ekonomi som verksamhet. För att kunna agera serviceinriktat och hålla en hög kvalitet behöver företagen kompetensutvecklas. Behov finns av utbildning i turismföretagande, allmän kunskap i management, värdskap och språk. Studieresor är en bra form av kompetensutveckling vilken kan knyta samman nätverk och fånga behov och mönster.

Män och kvinnors ibland olika intressen skapar förutsättningar för en bredd i utbudet. Det krävs hög kompetens inom områden såsom språk, service, personligt bemötande och kunskap om naturen och kulturen. Mångfald inom och bland företagen i branschen är en framgångsfaktor. Det är viktigt att samordna universitetens utbud och den kvalificerade yrkesutbildningen nationellt för att skapa bästa möjliga utbildning. Kompetensen behöver samlas för att kunna ge en utbildning som leder till kvalificerade guider och kompetenta medarbetare.

Det är viktigt att aktörerna arbetar med tillgänglighetsfrågorna. Tillgänglighet och information på flera språk är av stor betydelse. För barn och funktionshindrade är detta avgörande om de ska kunna ta del av upplevelser i vissa miljöer. Utformning av leder, entréer vid byggnader och toaletter är centrala när det gäller anpassning för funktionshindrade. För barn gäller tillgängligheten sådant som anpassning av informationens innehåll, utformning och placering.

9.4 Länsstyrelsens arbete och reservatsförvaltning

Ett flertal av länsstyrelsens arbetsområden och uppdrag har betydelse för en utveckling av natur- och kulturturism. Mycket av verksamheten innebär arbete för ett hållbart samhälle. Följande områden kan ha direkta kopplingar till natur- och kulturturism:

- miljömålsarbetet
- områdesskydd
- förvaltning av skyddade områden (naturvård, kulturmiljövård)
- fysisk planering
- landsbygdsutveckling (miljöersättningar, företagsstöd och projektstöd)
- näringslivsutveckling (företagsstöd, projektstöd)
- energiomställning

Arbetet med miljömålen sker i samverkar med länsstyrelsen med kommunerna och företagen i länet. I miljömålsarbetet är åtgärdsprogram centrala. Svenska miljömål – ett gemensamt uppdrag (prop. 2004/05:150) anger att länsstyrelserna skall ta fram ett åtgärdsprogram för hushållning med mark, vatten och bebyggd miljö. Deltagande i processer för utveckling av natur- och kulturturism passar in i detta arbete. Arbetet med åtgärdsprogram för hotade arter är ett annat exempel där länsstyrelsen med fördel kan samarbeta med lokala intressenter. Kunskap och kännedom om hotade arter kan användas för att tillföra särskilda värden inom naturturismen.

Utvecklingsarbete kring miljömål, lokal och regional utveckling kräver kompetenser inom olika områden. Länsstyrelsen med sin mångfacetterade verksamhet har personal inom ett flertal områden som väl täcker arbete med en tvärssektoriell ansats. Länsstyrelsen arbetar med

Natur- och kulturturism i Värmlands län

hållbarhetsfrågorna inom HRU-projektet (hållbar region utveckling). Inom ramen för detta kan mycket väl utvecklingsarbete inom natur- och kulturturism kanaliseras.

Länsstyrelsen har ett stort ansvar att sköta reservat och skyddade områden så att intentionerna för den skyddade marken uppnås. Antalet skyddade områden och den skyddade arealen har under de senaste tio åren ökat väsentligt. Kraven att prioritera i förvaltningsarbetet har som en följd därav ökat. Olika reservat kräver olika mycket skötsel. Mest skötselkrävande är odlingsreservaten.

Ett antal reservat är så kallade publika det vill säga intressanta att besöka för en bredare allmänhet. Dessa kräver särskild uppmärksamhet. Länsstyrelsen har en viktig uppgift att tillgängliggöra dem för allmänheten. Detta betyder bland annat att informationen är kvalitativ, att leder är utmärkta, att skyltning och parkering finns och inte minst att tillgängligheten för funktionshandikappade och barn beaktas. Länsstyrelsen har en hög ambition kring dessa reservat och prioriterar dem resursmässigt. De närmaste åren kommer därför en kvalitativ utveckling av dessa reservat att ske. Detta arbete ligger i linje med Naturvårdsverkets tema ”Värna, Vårda, Visa”. Det är tänkbart att viss turistisk verksamhet kan utvecklas i anslutning till några av de publika reservaten. Länsstyrelsen har speciellt svåra avvägningsproblem att ta ställning till när det gäller skärgårdsmiljöerna.

Länsstyrelsen har en uttalad ambition att så mycket som möjligt av skötseln skall utföras av i området boende företagare eller föreningar. Skötseluppdrag kan vara ett värdefullt komplement för företagare i bygderna och därmed bidra till den lokala ekonomin. Skötseluppdrag kan också bidra till en bättre lokal förankring och ett ökat intresse för de skyddade miljöerna. Mot denna bakgrund är det inte tillfredsställande att ersättningsnivåerna i skötselarbetet upplevs som otillräckliga. Länsstyrelsen har en viktig uppgift att säkerställa en långsiktig hållbar skötsel. Ersättningsnivåer och kontraktsformer är här centrala. Det är många gånger en förutsättning för att en företagare skall våga investera i för skötseln nödvändiga maskiner och annan utrustning att ett flerårigt kontrakt kan tecknas. Djurhållning på avsidade belägna reservat är dyrbar på grund av tillsynsresor och transporter mm av djuren. Ersättningsnivåerna bör självklart ta hänsyn till detta. De miljöersättningar som erbjuds inom ramen för landsbygdsprogrammet bör utnyttjas i första hand. Om dessa inte räcker på grund av speciella omständigheter eller specifika krav på skötseln bör ytterligare ersättning kunna erhållas genom reservatsanslaget. Länsstyrelsen har ett ansvar för att hitta synergier mellan statsbidrag för kulturmiljövård, reservatsmedel för naturvårdsinsatser och finansiella medel i utvecklingsprogram såsom landsbygdsprogrammet.

9.5 Identifiera utvecklingsbara turismsatsningar i natur- och kulturmiljöer

Turism kan skapa tillväxt även i regioner med litet befolkningsunderlag och begränsad infrastruktur. Enligt forskningen är det dock inte troligt att alla landets regioner kommer att bli framgångsrika med ett växande antal turismdestinationer. För att natur- och kulturturismen och fisketurismen ska utvecklas positivt krävs att kommuner och organisationer i länet tar initiativ till utveckling och profilering. Företagarna gör de enskilda satsningarna men kommunerna, Region Värmland och länsstyrelsen har viktiga roller när det gäller att identifiera och stötta strategiska satsningar.

Natur- och kulturturism i Värmlands län

9.6 Aktörssamverkan och tvärsektoriellt arbete

Om potentialen för utveckling av natur- och kulturturism i länet skall tas tillvara krävs en ökad samverkan mellan privata och offentliga aktörer för att komma fram till gemensamma mål och prioriteringar. Alla aktörer behöver finna sin plats i denna samverkan för att kunna dela med sig av kunskaper och ta del av andras erfarenheter. Det tidigare beskrivna internationella projektet syftar till att ta fram modeller för samarbete och att öva sig i att använda dessa i strukturerad samverkan. Länsstyrelsen kan bidra genom initiativ av detta slag.

Genom samverkan mellan offentliga och privata aktörer ökar möjligheterna att forma gemensamma målbilder för större satsningar t.ex. för Vänerskärgården eller för skogslandskapet. Samverkan mellan länsstyrelsen, Region Värmland, kommuner och lokala aktörer inom natur- och kulturturism kan ske genom arbete med utvecklingsplaner för områden som kan vara kommunöverskridande och baserade på naturgivna och kulturellt betingade sammanhang. Det är viktigt att se vad den offentliga sektorn kan ta ansvar för och vad de privata aktörerna lämpligen koncentrerar sig på.

Forskning och utvärderingar visar tydligt att framgång för en destination skapas om ett flertal företag etableras och successivt bygger upp ett nära samarbete mellan sig och med myndigheter och utbildningsinstitutioner. Företag som arbetar med produkter som i något avseende är unika och har hög kvalitet ökar vanligtvis de samlade intäkterna om de samarbetar. Grythyttan, Öland och Sunne är exempel på destinationer med framgångsrik turistiskt verksamhet. På dessa orter såväl som på större destinationer i Europa är det vanligt med helhetstänkande. Boende med hög kvalitet på platser med intressanta natur- och kulturvärden är ofta en central del av turismen. Mervärden uppstår ofta genom att koppla samman natur- och kulturvärden och att arbeta över gränserna mellan sektorer. För företag som delmål i en större destination är det således viktigt att öka samverkan för att vara synliga i utbudet och bli konkurrenskraftiga. Platser, företag eller miljöer med ett starkt varumärke kan utgöra centrum för en deldestination i Värmland. Kring denna plats kan fler företag växa. Förutsättningarna att lyckas ökar om företagen samarbetar och skapar en bredd av produkter som kompletterar varandra och finns i ett sammanhang där olika paket eller produkter erbjuds på ett för kunden enkelt sätt. En bredd av aktiviteter inom natur- och kulturturism bör därför ingå i ett större utbud av aktiviteter och upplevelser i satsningar på destination Värmland. Erfarenhet från besök i Heves i Ungern samt erfarenheter från andra platser bekräftar att helhetstänkande från ett kundperspektiv, hållbarhetsanpassad verksamhet och samarbete enligt Triple Helix modellen ofta ger positiva effekter för alla parter.

Där företag samarbetar med lokala föreningar kan föreningarnas verksamhet ingå i olika paket eller rundturer. Många föreningar har någon form av museiverksamhet eller annat som man är intresserad att visa. Det saknas dock ofta en analys av målgruppernas behov. Genom att studera på vilket sätt potentiella kunder upplever natur- och kulturmiljöer i sina hemländer borde det vara lättare att erbjuda aktiviteter och upplevelser som tillfredsställer behoven. Vandringsturism är en verksamhet som är intressant för såväl länets invånare som för turister. Försäljning av naturkort som ett sätt att affärsutveckla och delfinansiera viss service utmed lederna är en relativt ny företeelse som tycks kunna fungera.

Natur- och kulturturism i Värmlands län

Det är viktigt för den sociala sammanhållningen att alla grupper i samhället får möjlighet att ta del av mångfalden av natur- och kulturmiljöer som är en del av det svenska kulturarvet. Kunskap om miljöerna och om områdets historia, kulturgeografi och biologi är betydelsefullt. Vistelse med vandring och friluftsliv i områden med höga natur- och kulturvärden spelar roll för hälsan och det allmänna välbefinnandet. Det är angeläget att alla; företag, organisationer, kommuner och länsmyndigheter, bidrar till att göra nämnda miljöer lättåtkomliga för grupper som har små möjligheter att själva ta sig till intressanta besöksmål.

9.7 Utvecklingsprogram

Det är viktigt att utnyttja tillgängliga utvecklingspengar i olika program såsom mål 2 programmet, Interreg och landsbygdsprogrammet. Inom ramen för det senare skapas Leaderområden som ska täcka större delen av den svenska landsbygden. De olika Leaderområdena bör med fördel kunna finansiera utvecklingsprojekt inom natur- och kulturturism på lokal nivå. Följande skulle kanske kunna utvecklas med hjälp av medel från olika utvecklingsprogram:

- kompetensutveckling: studieresor dit där de egna målgrupperna bor, affärs- och produktutveckling, kvalitetssäkring, prissättning, aktörssamverkan för utveckling och paketering av aktiviteter som kan länkas samman i ett nät runt en destination
- utveckling av samverkan i nätverk eller andra strukturer för att uppnå kvalitet och skalfördelar
- tillvaratagande av lokala natur- och kulturmiljövärden som underlag för upplevelser och historieberättande
- aktörssamverkan kring utvecklingsplaner för natur- och kulturturism

9.8 Certifiering

Turismbranschen och andra intressenter har genom omvärldsanalyser bedömt att det finns behov av ett nationellt certifieringssystem för naturguider. Det är viktigt för Sverige att utifrån utvecklingen i omvärlden arbeta med professionalisering av turism och speciellt eko- och naturturism. Projektet NEST i Västernorrlands län har föreslagit struktur och innehåll för ett certifieringssystem och tre scenarier för en organisation bakom detta. Förslaget bygger på moderna tankar kring guidning och interpretation. Man menar att det finns stora förutsättningar för etablering av ett certifieringssystem för naturguider.

De system för kvalitetssäkring som är anpassade för turistföretag är ”Tour Quality” och ”Naturens bästa”. Den kvalitet som gäster upplever på ett turistmål är central och kvalitetssäkring lägger stor vikt vid detta. Certifiering enligt ”Naturens bästa” tar stor hänsyn till de viktigaste horisontella målen. Genom att följa innehållet i de sex grundprinciperna uppnås flera horisontella mål. Att lyfta fram ekoturism kan samtidigt vara ett sätt att förstärka värden i kommuner och företags turistprodukter och därmed nå större framgång på marknaden. Principerna beskrivs kortfattat i bilaga 3.

22 resevat har lyfts fram av Länsstyrelsen som intressanta för en bredare allmänhet (anges med fet stil).

RRNr	Naturresevat om inget annat anges		
1	Apertin	71	Makkaraberg
3	Lurö skärgård	72	Gartosofta
6	Hovfjället	73	Fräkensjömyrarna
7	Kummelön	74	Åbengtshöjden
8	Glaskogen	75	Danshallmyren
9	Nötön-Åråsviken	76	Brännan
10	Kalvhöjden	77	Bergvattdalen
13	Bergs klätt	78	Enberget
19	Tiskaretjärn	79	Torrknölen
22	Yttre Hedane	81	Skrallarberget
23	Högbergsfältet	82	Måns-Olasberg
24	Segerstads skärgård	83	Husmansknölen
25	Tibergs udde	84	Stora Vilängen
26	Fänstjärnsskogen	85	Markbackarna
29	Värmlandsskärgården	86	Knappnäs
40	Inre Kilsviken	87	Lilla Örtjärnsskogen
44	Ritamäki	88	Ulvfjället
58	Brattforsheden	89	Soienmäg
80	Värmlands Säby	90	Segolstorpshöjden
110	Tegen	91	Båtstadknallen
111	Juhola finngård	92	Kampåsen
112	Brattforshedens krigsflygplats	93	Normyrarna
		94	Långåsberget
2	Perserud	95	Rustad strandskog
4	Hösås	96	Hjällstadskogen
5	Stömne	97	Skavåsen
11	Högemon	98	Skutan
12	Ulvsjömyrarna	99	Fjärhanaskogen
14	Gettjärnkläppen	100	Dyrön
15	Getgars udde	101	Granberg
16	Guldplatshagen	102	Gullrosas berg
17	Timmeröarna	103	Norra Lien
18	Baksjön	104	Lisselberget
20	Kärrholmen	105	Låssbyn
21	Sibberön	106	Kilsravinerna
27	Ivana	107	Skarp-Juberget
28	Gillertjärn	108	Malbäckskölen
30	Millesviks skärgård	109	Hästsokolmen
31	Pannkakan	113	Rötsjöskogen
32	Lämpenshålan		
33	Lungälvsvrinerna		
34	Geijersdalsmossen		
35	Kittelfältet		
36	Sörmon		
37	Gillbergasjön		
38	Edeby		
39	Sånebykläppen		
41	Ginbergsången		
42	Kaplansholmen		
43	Brånberget		
45	Titjärnsskogen		
46	Torrakberget		
47	Abborrtjärnsberg		
48	Höjlberget		
49	Vimyren		
50	Rännberg		
51	Nordbyberget		
52	Flatsmossen		
53	Kesebotten		
54	Deletjärnsåsen		
55	Rågländaberget		
56	Hältebyns brandfält		
57	Örvattnet		
59	Bryngelsdalen		
60	Konsterud Norra		
61	Konsterud Södra		
62	Gultberget		
63	Horsstomyren		
64	Bjursjöhöjden		
65	Blomsterhultsmossen		
66	Brattfors brandfält		
67	Ömtberget		
68	Fjornshöjden		
69	Averåfjäll		
70	Nordsjöskogen		

Beskrivning av ett urval av kulturmiljöer i Värmlands län

Platser att besöka

I Värmland finns det ett stort antal platser och miljöer som kan ge oss ledtrådar till vårt förflutna och berätta lite om de människor och skeenden som tillsammans format det Värmland vi möter i dag. Vissa av dessa platser och miljöer där historien framgår extra tydligt har fått olika typer av lagskydd eller uppmärksamhets i länsstyrelsens eller kommunernas kulturmiljöprogram. Skyddet och uppmärksamheten ger oss möjlighet att bevara dessa platser och miljöer till kommande generationer.

På kartan nedan presenteras ett litet urval natur- och kulturhistorisk intressanta platser och miljöer runt om i Värmland. Platserna och miljöerna representerar olika tidsåldrar, verksamheter och sätt att leva. Gemensamt för dem alla är dock att de har någon typ av lagskydd samt att det går att besöka dem året runt, även om byggnader, utställningar och liknande i de flesta fall endast hålls öppna under sommarhalvåret.

Von Echstedtska gården

Von Echstedtska gården ligger vackert beläget på en kulle med utsikt över sjön Summeln och det omgivande landskapet. Den välbevarade 1700-talsgården är en av de märkligaste i Värmland.

Den nuvarande gården byggdes av Bengt von Echstedt (1723-1794) under åren 1762-64. Byggherren var född på Segerstad som Bengt Ekstedt. Efter studier i Uppsala inledde han en bana som statstjänsteman och blev efter några år adlad under namnet von Echstedt. Karriären fick dock ett plötsligt slut när han i 35-årsåldern hastigt fick avsked från sin tjänst på Kungliga myntverket.

Åter i Värmland köpte von Echstedt Smedby gård och lät uppföra nya byggnader på platsen. Den nya gården byggdes i en byggnadsstil som brukar kallas karolinerstil. Denna stil var på populär i slutet av 1600-talet och första delen av 1700-talet. När Bengt von Echstedt byggde gården 1762-64 var det egentligen rokoko som var stilen på modet. Detta märks dock först när man som besökare kommer in i huvudbyggnaden där delar av möblemanget och väggmålningarna i några av rummen är utförda i rokokostil.

Även om von Echstedtska gården är gammal så har den bara kallats von Echstedtska gården sedan slutet av 1950-talet. På Bengt von Echstedts tid hette den Smedby gård. Historien bakom namnbytet är intressant i sig och visar på en del av bygdens utveckling under 1800-talet. Kopplingen till släkten von Echstedt försvann redan 1812 då Bengt von Echstedts styvson Jakob Leonard Roman övertog och några år senare sålde gården vidare. Vid 1800-talets mitt kom gården att delas i två delar, Östra och Västra Smedbyn, i samband med ett arvsskifte. Ytterligare några år senare delades även Västra Smedbyn upp i gårdarna Västra Smedbyn och Törnemon. Fortfarande var det dock von Echstedts gård som kallas Västra Smedbyn. Men, när Västra Smedbyn delas ännu en gång kom den nya gården att kallas Stenhuset och gården von Echstedt en gång byggde fick namnet Mellangården då den hamnade mellan Törnemon och Stenhuset. Namnet Mellangården föll uppenbarligen inte

1950-talets museimän i smaken och istället skapade de namnet von Echstedtska gården vilket ansågs passa bättre.

Arvsskiftena har även spelat roll för byggnaderna på gården. Vid etablerandet av gården Törnemon flyttades dasset och den södra flygeln med till Törnemon. På platsen för den södra flygeln uppfördes istället det nuvarande magasinet medan dasset kom tillbaka till gården först i samband med restaureringen på 1950-talet. Då återkom även lusthuset som varit hönsbarn på en annan gård i närheten. Vid återbördandet fick dock de bägge husen byta plats och alltså placerades lusthuset på dassets gamla plats och tvärt om.

Sammanfattande beskrivning:

Von Echstedtska gården är en av landets bäst bevarade karolineranläggningar. Bebyggelsen uppfördes under 1760-talet efter en strängt symmetrisk plan. Fram till gården leder en lång allé och omgivningarna präglas av ett odlingslandskap som brukats under mycket lång tid.

Gården äger skydd som byggnadsminne och skyddsföreskrifterna omfattar hela gårdsanläggningen, såväl interiör som exteriör.

Von Echstedtska gården ägs av Värmlands museum och sommartid drivs ett kafé vid gården samt ordnas konstutställningar och andra kulturella arrangemang. Vid gården finns även en apelgård där ett 20-tal äldre värmländska äppelsorter finns representerade.

Ritamäki

Finngården på Ritamäki är den sista finngård i Sverige som bebotts och brukats på traditionellt vis. Gården övergavs inte för än vid allhelgonahelgen 1964 då syskonen Beda och Henning Jansson flyttade till vårdhemmet i Torsby. Strax innan hade de lämnat sina två kor till slaktbilen för vidare transport till slakteriet.

Händelsen markerade slutet på en över 300-årig epok som inleddes i slutet av 1500-talet då de första svedjebrukande finnarna sökte sig över Östersjön för att bosätta sig i obefolkade skogsområden i mellansverige.

Bosättningen vid Ritamäki är inte lika gammal men det har med säkerhet bott finnättlingar på platsen sedan slutet på 1700-talet. Den nuvarande gården är den andra vid Ritamäki och byggdes på 1840-talet av Olof Jansson, farfar till de sista brukarna Beda och Henning. Gården består av boningshuset, ladugård, loge, rökbastu med vedbod, stolpbod, jordkällare och en hölada. Boningshuset består tre rum. Förutom själva rökstugan där rökugnen är placerad finns det också två mindre kammare varav den ena använts som kök. Gården blev aldrig moderniserad med elektricitet eller indraget vatten utan har hela tiden värmts med rökugnen och maten har lagats på vedspisen i kökskammaren. Detta, tillsammans med det faktum att inredningen är den samma som när gården övergavs 1964, gör det möjligt att få en inblick i ett sedan länge försvunnet sätt att bo och leva.

Till upplevelsen bidrar också miljön kring gården och dess lite ensliga läge. För att komma till gården krävs en promenad genom skogen. Efter någon kilometer öppnar sig den täta skogen och gården dyker upp i sydsluttningen, omgiven av slättermark med små åkerlappar insprängda är och där. På plats är det svårt att tro att det vid 1900-talets början inte var längre än en dryg kilometer till handelsboden i Lomstorp och att det fanns folkskola i Ormhöjden knappa fem kilometer från Ritamäki.

Sammanfattande beskrivning:

Ritamäki finngård räknas till de mindre eller medelstora finngårdarna. Gården består av rökstuga, ladugård, loge, rökbastu med vedbod, stolpbod, jordkällare och en hölada. Byggnaderna ligger oregelbundet grupperade kring gårdstunet i en sydsluttning. Samtliga byggnader är omålade och har bevarats i ett tämligen ursprungligt skick.

Gården äger skydd som byggnadsminne och skyddsföreskrifterna omfattar hela gårdsanläggningen, såväl interiör som exteriör. Även naturen kring Ritamäki är intressant och slätterängarna kring Ritamäki är avsatta som naturreservat för att bevara slätterberoende växter som till exempel Fältgentiana.

Sommartid visas gården för besökare av Lekvattnets hembygdsförening som även serverar kaffe.

Ögårn

På Ögårn stannade klockan långt innan den sista ägaren avled 1957. Under hela 1900-talet hade nämligen de tre syskonen Nils, Anders och Maria Stina Aronsson brukat den gård de ärvt på samma sätt som sina föräldrar och farföräldrar. Redan ett år efter den siste broderns död 1944 lät Maria Stina testamentera gården med tillhörande mark och inventarier till Västra Fågelviks församling. I testamentet uttryckte hon att gården skulle brukas, att byggnaderna skulle underhållas väl och inte byggas om samt att inventarierna inte fick säljas eller flyttas. För säkerhets skull ansökte hon 1953 hos Länsstyrelsen om att även få byggnaderna skyddade enligt 1942 års lag om skydd för kulturhistoriskt märkliga byggnader, en föregångare till dagens byggnadsminneslagstiftning. Ansökan bifölls och det är alltså till stor del Maria Stinas förtjänst att Ögårn bevarats till eftervärlden.

Gården har sitt ursprung i tidig medeltid (1100- och 1200-tal) då en man vid namn Tord ska ha röjt och odlat upp marken på den plats där Ögårn ligger i dag. Efter sin grundare fick gården namnet Torderud. När Sveriges befolkning minskade under senare delen av medeltiden, under vad som kallas den medeltida agrarkrisen, blev det överskott på jordbruksmark och många av de senast etablerade och mest avlägsna gårdarna övergavs. Detta öde kom att drabba Torderud. När befolkningen började öka igen togs marken vid ödegårdarna åter i bruk. Vid Ögårn byggdes så 1777 en loge och två lador men det dröjde till 1819 innan det första boningshuset uppfördes. Då hade namnet Torderud fallit i glömska och gården kallades rätt och slätt för Ödegården eller Ögårn. Denna bebyggelsehistoriska utveckling med en senmedeltida ödeläggelse och senare återetablering är relativt vanlig i västra Värmlands skogsbygder.

Under resten av 1800-talet fram till 1900 kompletterades bebyggelsen vid Ögårn med bland annat bastu, visthusbod, kostall och svinhus. De senaste större förändringarna på Ögårn skedde 1911 då en öppen spis i rummet ersattes med en kamin och köket fick en ny vedspis. Det säger en del om utveckling på Ögårn de senaste 100 åren.

Sammanfattande beskrivning:

Bebyggelsen på Ögårn består av en mangårdsbyggnad och en komplett samling ekonomibyggnader från början på 1800-talet. Alla byggnader är omålade och ligger oregelbundet spridda över gårdstunet där det även växer ett antal äldre lindar från 1800-talets senare del. Gården och delar av det omgivande odlingslandskapet är förklarat som byggnadsminne och visas under sommarhalvåret.

Martinverket i Munkfors

I mitten på 1800-talet minskade lönsamheten för den tidigare så framgångsrika Svenska järnindustrin. I England hade det utvecklats metoder att använda stenkol vid järn- och stålframställningen. Tidigare metoder hade varit beroende av träkol vilket gett det skogrika Sverige en enorm konkurrensfördel. Hela den svenska järnindustriella strukturen, med små och utspridda tillverkningsenheter, var baserad på möjligheten att förse hyttorna och bruken med det nödvändiga träkolet. Denna utspridda struktur ledde till dyra och omfattande transporter av malm, tack- och stångjärn. Det svenska järnet kunde helt enkelt inte hävda sig kostnadsmässigt i den internationella konkurrensen där länder som England och Tyskland var på väg att ta över.

Kostnadsreduktion var alltså en nödvändighet för att den svenska järnindustrin skulle överleva på längre sikt. Det är under dessa förutsättningar bruksförvaltaren vid Munkfors bruk, Johan Fredrik Lundin experimenterar med att utveckla en ny metod för att framställa stål som kostnadsmässigt kunde konkurrera med de Engelska metoderna. 1864 genomför han sina första lyckade experiment i en egenhändigt konstruerad stålugn. Parallellt med Lundin i Munkfors driver också far och son Martin ett liknade arbete i Frankrike. Den resulterade metoden, att framställa stål i en ugn med hjälp av föruppvärmd gas, kom att kallas Martinprocessen och 1868 blev Munkfors det första järnverket i Sverige att använda metoden. Fördelar med Martinprocessen jämfört med den några år tidigare utvecklade Bessemerprocessen var att det var lättare att styra stålets kvalitet och att man, tack vare den högre temperaturen, även kunde återanvända järnskrot vid stålframställningen.

Införande av Martin- och Bessemerprocesserna var av helt avgörande betydelse för den svenska stålindustrins överlevnad. Man kan därför förstå att de svenska järnbruken var bland de första i världen att ta till sig och utveckla dessa nya götstålsprocesser. Den bevarade ugnen är dock inte den första martinugnen från 1868 utan är byggd 1877. Det är ändå den äldsta bevarade Martinugn i Sverige.

Från utsidan ser inte martinverket så mycket ut för världen. Det är på insidan de stora historiska värdena finns. Själva byggnaden består i huvudsak av en stor hall i två nivåer. Centralt i hallen står martinugnen och gasgeneratorernas skorsten. Från den översta nivån matades martinugnen med tackjärn och skrot. Tackjärnet kom från Hagfors och skrotet från den egna produktionen. På den nedre nivån tappades det färdiga stålet upp i kokiller (behållare) för att svalna och det stelnade stålet (göten) transporterades sedan till valsverket eller också transporterades stålet i smält form till gjuteriet. Produktionen i martinverket pågick i över 70 år och den bevarade ugnen användes sista gången 1941.

Sammanfattande beskrivning:

Gamla bruket vid Munkfors är en av länets mest intressanta och välbevarade bruksmiljöer. Av särskilt stort intresse är martinverket, uppfört 1877, som är landets äldsta och av stort teknikhistoriskt värde med en närmast komplett teknisk utrustning. Martinverket äger skydd som byggnadsminne. Vid bruket finns även en stor modellsamling som visar både maskiner och bebyggelse från det sena 1800-talets Munkfors. Både martinverket och modellsamlingen visas för besökare under sommarhalvåret.

Långban

I Långban tillverkades under slutet av 1800-talet både tackjärn och götstål från egen järnmalm. Detta gör att vi idag kan beskåda en i Sverige helt unik industrimiljö i Långban. Från denna period, när Lesjöforsbolaget ägde Långban, finns så väl gruvor med tillhörande lavar, skräd- och maskinhus, hyttan med rostugn, krossverk och masugn samt byggnaden för bessemerverket bevarat - allt på en yta mindre än en kvadratkilometer.

Det är inte bara industrimiljön som är unik i Långban. Platsen är också en av världens mineralrikaste. Över 300 av världens drygt 4000 kända mineraler har hittats här. Ett drygt dussin av de mineral som hittats i Långban har inte återfunnits på någon annan plats på jorden.

Den mineralrika marken och främst förekomsten av dolomit har gett Långban en mycket rik flora och Långban är en av Värmlands artrikaste platser när det gäller orkidéer. Med rätt kunskap går det ibland att använda floran för att avgöra berggrundens sammansättning.

I Långban föddes även syskonen Carolina (1800), Nils (1802) och John (1803) Ericsson. Deras pappa var gruvfogde, det vill säga förman, vid gruvan. John, eller Johan som han hette på den tiden, lämnade dock Långban redan i sjuårsåldern tillsammans med resten av familjen och kom aldrig mer att återse födelseplatsen. De två bröderna blev sedan kända på var sitt håll, John som internationell uppfinnare och Nils som svensk kanal- och järnvägsbyggare. Hur gick det då för systemen Carolina? Jo, hon blev prosthustru i Medelplana där hon bland annat uppfostrade brodern Johns son Hjalmar. Hennes egen son (Clas Theodor Odhner) blev som vuxen både professor i historia och medlem av Svenska akademien.

Som kuriosa kan också nämnas att Lesjöfors AB 1932 sålde 1 500 ton tackjärn tillverkat i Långban till den Japanska flottan. Kanske hade delar av de Japanska krigsfartyg som gick till botten i slaget vid Midway sitt ursprung i Långban?

Sammanfattande beskrivning:

Långbans gruvfält och Långbanshyttan, båda med anor från 1500-talet, tillhör Bergslagens mest välbevarade industrimiljöer. Gruvorna är bland de mest mineralrika i världen. Hyttan blåstes ner 1930 och gruvdriften upphörde 1972. Ett flertal bruksbyggnader, bland annat herrgården, hyttan, ugnar och lavar byggnadsminnesförklarades 1976. 1985 utökades byggnadsminnet med mineralmuseet, lokalavens två maskinhus, två våghus, arbetarbostaden Slottet med tillhörande jordkällare och vedbod med avträde, likboden samt gruvstugan.

Sommartid är industrimiljön med gruvbyggnader, hytta och arbetarbostäder öppna för besökare. Det finns också en utställning om mineraler och uppfinningar samt möjlighet att inhandla litteratur om gruvdrift, mineraler och uppfinningar. I anslutning till industrimiljön finns också naturreservatet Tibergs udde med en ovanlig och orkidérik flora.

Bjurbäckens kanal

Från invigningen 1857 fram till 1876 var kanalen och slussarna vid Bjurbäcken en viktig del i det transportsystem som förband hyttorna och bruken i nuvarande Filipstads kommun med hamnen i Kristinehamn. Perioden från 1850 och fram till 1876 var den sista utvecklingsfasen i detta transportsystem som utvecklats ända sedan 1500-talet.

Systemet byggde på principen att det var lättare att transportera järnet och malmen sjövägen än landvägen. Detta gällde såväl vinter- som sommartid. Därför utnyttjades i möjligaste mån sjöar och vattendrag för transporterna. Mellan sjöar och förbi forsar drogs järnet eller malmen landvägen på slädar och vagnar. Efterhand utvecklades systemet och på 1850-talet byggdes Asphyttans och Bjurbäckens kanaler samt ett stort antal korta järnvägar förbi resten av forsarna och vid övriga landpassager. Den längsta och viktigaste av dessa så kallade sjöbanor var Kristinehamn-Sjöändans Järnväg vilken även var den sista länken i systemet och förband lastageplatsen i Sjöändan med den åtråvärda hamnen i Kristinehamn.

När vi i dag pratar om Bergslagskanalen och slussarna vid Bjurbäcken ser vi ofta kanalen som en förbindelse mellan Filipstad och Karlskoga. Så var det inte i mitten på 1800-talet. Då var det snarare fråga om två vattenleder, en från Filipstad till Sjöändan och en från Karlskoga till Sjöändan. Dessa två vattenleder möttes vid Nässundet och hade sedan gemensam sträckning genom Norsbäcks kanal och Bergsjön innan de nådde fram till Sjöändans lastageplats som låg i Bergsjöns södra ände.

Den mer eller mindre bortglömda Norsbäcks kanal är den äldsta kanalen i transportsystemet och grävdes redan 1634 på initiativ av de holländare som då arrenderade Kroppa bruk. Idag är det svårt att tänka sig att ån över gårderna söder om Nässundet i nära 250 år var en del av en viktig transportled.

När den normalspåriga Östra Värmlands Järnväg stod klar från Kristinehamn till Persberg 1876 konkurrerades kanalen och resten av det äldre transportsystemet ut. Kanske är det fel att säga att kanalen blev utkonkurrerade av järnvägen eftersom många av intressenterna som stod bakom den nya järnvägen även hade varit med och finansierat bygget av kanalen och sjöbanorna. Att bygga denna järnväg var en överlevnadsfråga för industrierna i östra Värmland precis på samma sätt som byggandet av småbanorna och kanalen varit 20 år tidigare. De tekniska och ekonomiska förutsättningarna förändrades fort även i mitten på 1800-talet.

Kanalen användes även för persontransporter. Ångaren Franz von Schéele (döpt efter Filipstads starke man Franz von Schéele, 1795-1863, drivande bakom bland annat kanalens och Bergsskolans tillkomst) trafikerade sträckan mellan Sjöändan och Filipstad. Efter Östra Värmlands Järnvägs öppnande såldes fartyget till Arvikatrakten och trafikerade Glafsforden under namnet Nya Sjöfröken...

Trafiken på kanalen vid Bjurbäcken var som intensivast 1872. Under det året slussades 1369 båtar och 3243 pråmar vilket var näst mest i Sverige. Endast vid kanalen i Trollhättan passerade fler båtar. 1877, året efter Östra Värmlands Järnväg invigts, slussades bara 122 båtar och 196 pråmar. När järnvägens öppnades övergavs lastageplatsen vid Sjöändan och istället byggdes en ny hamn med järnvägsförbindelse vid Nässundets station. I vattnet vid Nässundets hamn ligger fortfarande vraken efter några sjukna lastpråmar.

Sammanfattande beskrivning:

Bjurbäckskanalen eller Filipstads Bergslags Kanal förbinder genom slussar vid Asphyttan och Bjurbäcken sjöarna Daglösen, Aspen och Stor-Lungen. Kanalen anlades 1853-57 för att underlätta transporterna av malm och järn från norra delen av Filipstads bergslag till hamnen i Kristinehamn. Redan 1876 ersattes dock kanalen av Östra Värmlands Järnväg. Idag används kanalen sommartid av fritids- och turistbåtar och på vintern nyttjas den av skridskoåkare. Slustrappan vid Bjurbäcken har 3 steg som lyfter båtarna nästan 11 meter. Vid Bjurbäckens är även slussvaktarbostaden samt en stallbyggnad bevarad.

Runnevål

Runnevål är Värmlands största gravfält med ett 90-tal bevarade gravhögar från järnåldern. Den stora koncentrationen av gravfält och fornlämningar i Kilstrakten tyder på att området runt Kil och öster ut mot Klarälven var tätbefolkat redan under århundradena efter Kristi födelse. Området hade goda förutsättningar för jordbruk och låg bra till ur kommunikationssynpunkt med förbindelser både norr ut längs Frykensäjöarna och söder ut längs Klarälven och Norsälven.

De människor som bodde här på den tiden levde främst av boskapsskötsel och åkerbruk. I likhet med flera andra jordbruksområden i södra Värmland ligger gravfältet i direkt anslutning till dagens jordbruksmark. Gravfältet vid Runnevål har antagligen tillhört en by eller använts gemensamt av ett större antal gårdar i omgivningen. Exakt var dessa legat är fortfarande okänt men med stor sannolikhet har de funnits i samma område som dagens bebyggelse.

Ett tjugotal av gravarna har undersökts arkeologiskt. Vid utgrävningarna har arkeologerna funnit brända benrester från både människor och djur, samt utsmyckade benkammar och bennålar, pilspetsar, olika järnföremål, glaspärlor, lerskärvor, en lerkopp samt den så kallade Runnevålskrukan. Denna kruka är ett kärl i bränt lergods, drygt 10 centimeter hög och mycket lik krukor som påträffats i Norge.

Gravarna är höggravar där de döda kremerats innan gravsättningen. Vid kremeringen lades den döde på bål och brändes. Resterna samlades sedan ihop och gravsattes i en hög. Runt många av gravhögarna finns ett grunt dike, en så kallad kantränna, vilket är förhållandevis vanligt i Värmland. Vid de senaste utgrävningarna i början på 1990-talet upptäcktes spår av stolphål på toppen av två av de undersökta gravarna och en rund sten på den tredje. En tolkning av dessa fynd är att mansgravar skulle ha markerats med trästolpar på toppen av högarna och kvinnogravar med runda stenar. De arkeologiska benämningarna på dessa förkristna gravmarkeringar är gravstele och gravklot.

Spännande är också att många av de utgrävda gravhögarna vid Runnevål varit tomma. Med andra ord, ingen har varit begravd i högen. Detta är dock inget okänt fenomen utan gäller nästan 10 procent av alla utgrävda gravar från järnåldern. Tolkningarna varierar men en förklaring kan vara att man helt enkelt inte haft någon kropp att begrava på grund av att den döde kanske drunknat eller omkommit långt hemifrån.

Det ljusa och öppna gravfält vi möter i dag är till stora delar Stora Kils hembygdsförenings förtjänst. När föreningen köpte gravfältet 1949 växte det kraftig granskog här. Enligt historien gav försäljningen av det avverkade virket så mycket pengar att nästan hela inköpet kunde finansieras. Föreningen fick snabbt uppskattning för restaureringen av gravfältet. När kung Gustav VI Adolf, under sin eriksgata 1953 besökte gravfältet, uttryckte han sin stora tillfredsställelse över ”den pietet varmed fältet hade bevarats”.

Visnum - Vall

När man åker från Kristinehamn mot Mariestad passerar Visnums kyrka. En kilometer söder om kyrkan dyker det upp en nedlagd bensinstation vid en avtagsväg öster ut mot Skottlanda, Svartå och vidare mot Örebro. Idag är detta knappast en korsning som väcker någon större uppmärksamhet och de flesta passerar i hög fart. Hastigheten i korsningen är inte ens nedsatt till 70. På medeltiden var det annorlunda. Här vid gården Vall tror man att två av Värmlands viktigaste landsvägar möttes, Letstigen som var den tidens förbindelseled mellan Mälardalen,

Värmland och södra Norge samt Västgötavägen som var den östra vägen från Värmland söder ut mot Västergötland.

Vägen genom Visnum användes bland annat av de pilgrimer som vallfärdade norr ut till Nidaros (Trondheim) och S:t Olovs grav och senare även öster ut mot Vadstena och den heliga Birgittas grav. Under medeltiden tillhörde Värmland Skara stift och de katolska klostren i Västergötland och Närke var stora markägare i östra Värmland. I Visnum ägde Riseberga nunnekloster, förutom gården Vall, även de två närliggande gårdarna Backa och Sommersta. Gården Vall, ska ha kommit i Risebergas ägo år 1252 då riddaren Hemming Hemmingsson skänkte den till klostret i utbyte mot gården Nynäs några kilometer längre söder ut.

Här vid gårdarna Backa, Sommersta och Vall, finns på västra sidan om väg 26, också ett antal gravfält med gravhögar från järnåldern. Varje gård har sitt eget gravfält. Denna koppling till dagens gårdar gör det sannolikt att just dessa gårdar har bebotts ända sedan århundradena efter Kristi födelse. Gravfälten och gårdarna utgör tydliga inslag i landskapsbilden där de ligger på var sin kulle i det för övrigt flacka och öppna landskapet.

I den då strategiska vägkorsningen vid Vall inrättades redan på 1630-talet ett gästgiveri och stenvälsbron över Visman byggdes 1722. Varför inte stanna till vid den nedlagda bensinstationen i Vall nästa gång och ta en titt på stenvälsbron och gravfälten samt fundera lite på hur det kan ha sett ut i trakten för 1000 år sedan.

Ekshärads kyrka

Under medeltiden användes stigarna längs Klarälven bland annat av pilgrimer på väg till och från Nidaros (Trondheim) och Olof den heliges grav. Pilgrimsvandringarna till Nidaros hade sitt ursprung i de mirakel som ska ha skett i samband med den kristne norske kungen Olav Haraldssons död 1030. Redan innan han helgonförklarades som S:t Olav eller S:t Olof av påven hade folk börjat vallfärda till hans grav i Nidaros för att uppleva mirakel, bli botade från sjukdom eller befrias från syndastraff. S:t Olof var det första och viktigaste Nordiska helgonet. Vårt eget stora helgon S:t Birgitta, som levde mycket senare, helgonförklarades inte för än 1391.

Stråket genom Klarälvdalen var ett av två huvudsakliga pilgrimsstråk genom Värmland mot Nidaros och användes främst av de pilgrimer som anlände med båt till Hammarö eller kom vandrande till fots från Närke eller Västergötland. Pilgrimer som kom med båt till Värmlandsnäs följde sannolikt stråket längs Byälven och Glafs fjorden på sin väg upp mot Norge.

Under medeltiden var det förenat med livsfara att resa i glest befolkade områden. Detta var en av anledningarna till att det längs vissa sträckor av pilgrimsleder och andra vandringsleder ibland uppfördes så kallade själstugor. Själstugorna var en sorts härbärgen där de vandrande kunde söka skydd över natten. Med tanke på att en vandrare inte klarade av längre dagsetapper än tre till fyra mil så måste det ha varit ganska gott om övernattningsmöjligheter längs vägen. Under 1200-talet när pilgrimsvandrandet tog fart på allvar anlades ibland även små kapell vid själstugorna längs pilgrimslederna.

I den äldre Västgötalagen från början av 1200-talet berättas det om fyra kyrkor i Älvdals härad, det vill säga norra Klarälvdalen. Dessa är Norra Råda, Ekshärad, Norra Ny och Dalby kyrka. Kan tänkas ha någon av dessa kyrkor sitt ursprung som kapell vid en själstuga.

Den första av Ekshärads kyrkor låg enligt legenden nere vid älven i Hara fem kilometer norr om den nuvarande kyrkan. Enligt samma legend övergavs denna kyrka under digerdöden för att sedan återupptäckas av en jägare vars pil försvunnit in i snårskogen där den övergivna kyrkan stod. Andra källor hävdar att den första kyrkan ska ha förstörts av "vattenflod" varför en ny kyrka byggdes på 1400-talet.

Ruinerna av 1400-talskyrkan med tillhörande kyrkogård finns att beskåda nere vid Klarälven strax nordöst om den nuvarande kyrkan. Läget nere vid älven gjorde att även denna kyrka var hotad av översvämningar och 1686 beslöt sockenstämman därför att man skulle bygga en ny kyrka. Denna gång på säker mark utom räckhåll för älven. Vid den tiden var det dock slut med pilgrimerna sedan länge – pilgrimsvandringarna hade förbjudits av Gustav Vasa i samband med reformationen 150 år tidigare.

Även om Ekshärads kyrka har en intressant historia och är en av Värmlands bäst bevarade 1600-talskyrkor med föremål och inredningsdetaljer från de två föregående kyrkorna, är den mest känd för kyrkogårdens smidda järnkors. Det finns över 450 smidda järnkors på kyrkogården varav största delen är från 1700- och 1800-talen.

Järnkors var vanliga på kyrkogårdarna runt om i Värmland fram till början av 1900-talet då de började försvinna. Anledningarna var många - järnkorsen rostade, krävde underhåll och inskrifterna ska ha varit svåra att se. Inte heller tillkom det några nya järnkors då dessa ansågs vara omoderna. I Fryksände församling ska man ha kört kärlass med järnkors ned till Fryken för att sedan slänga dem i sjön. På andra håll såldes korsen som skrot eller kastades på hög i skogen utanför kyrkogården. Även i Ekshärad togs de flesta korsen bort och samlades i en hög i utkanten av kyrkogården. Vid mitten av 1920-talet förbarmande sig dock den dåvarande prosten, Krook, och kyrkorådet över korsen och lät ställa tillbaka de kors man visste var de stått vid sina gravar. Resten av korsen ställdes in i ett förråd. I samband med en restaurering av kyrkan 1927 togs även de förrådsställda korsen fram och sattes upp i en grupp strax söder om kyrkan.

En av männen bakom korsen på kyrkogården var smeden och urmakaren Johan Tinglöf (1751-1812). Förutom att han smidde kors åt andra tillverkade han även korset till sin egen grav, vilket fortfarande kan beskådas på kyrkogården. Som urmakare fick Tinglöf också uppdraget att tillverka den nya kyrkans första tornur, vilket blev färdigt 1783. Krångel med betalningen och andra schismer med prosten och kyrkan gjorde att Tinglöf till slut vägrade laga uret en gång när det gått sönder. Efter att ha stått still i över 200 år lyckades man tillslut få igång det igen år 1998. Uret finns numera på Ekshärads hembygdsgränd.

Sammanfattande beskrivning:

Ekshärads nuvarande kyrka är uppförd 1686-88 av byggmästare Anders Larsson Rang. Byggnaden är en för den tiden sedvanlig korskyrka med timrade spånklädda väggar. Inne i kyrka märks bland annat en medeltida dopfont, altar- och sakramentsskåp samt altarpuppsats och predikstol från tiden då kyrkan byggdes. Kyrkan är mest känd för de många smidda gravkorsen från 1700- och 1800-talen. Till den kulturhistoriska miljön hör också de timrade kyrkstallarna strax norr om kyrkan.

Alsters herrgård och Gustav Fröding

Alsters herrgård är den plats i Värmland som främst förknippas med Gustav Fröding. Herrgården är dock bara ett av alla de ställen runt om i Värmland där Fröding hann med att bo under sin levnad. Varför inte göra en resa mellan de några av de platser som kan förknippas med Fröding?

Vi startar vid födelsehemmet i Alster där Fröding föddes 22 augusti 1860. Alsters egendom köptes in av Frödings farfar, Jan Fröding, år 1837. Det var också han som lät bygga om herrgården till det utseende den har i dag.

Redan ett år efter födseln lämnar Fröding herrgården vid Alster och flyttar med sina syskon till gården Byn cirka en halv mil norr om Alster. Dålig ekonomi gör att familjen inte har råd att bo kvar och redan 1865 flyttar mamman och barnen in till släktingar i Karlstad. Stadsbranden kommer dock i vägen för familjens planer på att permanent bosätta sig i staden och istället flyttar familjen temporärt till mammans släktingar i Lund.

1867 återkommer familjen till Värmland och bosätter sig då i Kristinehamn. Efter att ha bott på lite olika ställen i staden köper familjen 1870 ett hus på Nya Kyrkogatan 5. Idag påminner en minnestavla om familjen Frödings år i huset.

Under åren i Kristinehamn återkommer Fröding till Alsterdalen. Han och hans syskon tillbringar somrarna hos farmor på Gunneruds gård mellan Alster och Byn. Sommarvistelserna på Gunnerud pågår fram till 1872 då Frödings farmor dör.

När Fröding fyller 15 år börjar han gymnasiet i Karlstad och bor inackorderad under veckorna. Fröding går på det nuvarande Tingvallagymnasiet. Gymnasiets gula huvudbyggnad i tegel uppfördes åren efter branden och fanns alltså redan på Frödings tid.

Efter studentexamen 1880 flyttar Fröding till Uppsala för att börja studera. Somrarna tillbringar han i Värmland, bland annat på Gunnerud där mamman hyr en av flyglarna under somrarna samt hos sin äldre syster Mathilda på gården Slorudsborg i Brunskog. År 1883 återvänder Fröding till Värmland och bor omväxlande hos sin syster i Brunskog, hos släktingar på Mangskogs prästgård samt hos sin mamma, som nu hyr den östra flygeln vid Alsters herrgård.

Efter nya försök med studierna i Uppsala 1885 bosätter sig Fröding hos sin mamma som flyttat in till Karlstad. År 1885 är också året då Frödings första dikt publiceras. Detta sker i Karlstadstidningen där han blir fast medarbetare två år senare. Dock säger han upp sig redan året där på då han bestämt sig för att bli diktare på riktigt. I oktober 1888 reser han till släktingarna i Mangskog och blir kvar där drygt ett halvår.

Efter ett par år på olika anstalter och vilohem återvänder Fröding till Karlstad 1891 och får återigen fast anställning på Karlstadstidningen. Han bor nu i en vindsvåning på Södra Kyrkogatan 10 mitt emot tidningens tryckeri.

Under 1894 lämnar Fröding sin sista bostad i Karlstad och flyttar, efter att ha tillbringat ett år i Norge, till Uppsala där han sedermera hamnar på sinnessjukhus. Utskriven där ifrån flyttar han till ett sjukhem i Stockholm. De sista åren av sitt liv bor han tillsammans med vårdarinna och kokerskan i villa Gröndal på Djurgården i Stockholm där han slutligen dör den 8 februari 1911, drygt 50 år gammal.

Åter till Värmland och nutid är Alsters herrgård med sin Frödingutställning och vackra omgivning en av två självklara utgångspunkter för att upptäcka Frödingmiljöerna i Värmland. Den andra är hans dikter.

Sammanfattande beskrivning:

Alsters herrgård fungerar idag som minnesgård över Gustav Fröding. Inne i herrgården finns både en utställning över Gustav Frödings liv samt ett herrgårdscafé. I parken med utsikt över Vänern kan man njuta så väl inköpt som medhavt kaffe. Utställningar, dans, musik och barnteater drar publik framför allt under sommaren.

Från herrgården leder en naturskön vandringsled längs Alstersälven ner till ett fågeltorn på strandängarna vid Vänern.

Mårbacka och Selma Lagerlöf

Det finns många minnesgårdar i Värmland, Alsters herrgård, Geijersgården och Tage Erlandergården i Ransäter, LM Ericssons födelsehem i Värmskog, Christian Erikssons Oppstuhage och Alfred Nobels Björkborn – listan kan göras ännu längre. Ingen av dessa minnesgårdar kan dock mäta sig med Mårbacka i popularitet. Selma Lagerlöfs hem har varit ett av Värmlands mest besökta och omtyckta turistmål ända sedan det öppnades för besökare i början av 1940-talet. Idag, snart 70 år efter hennes död kommer det ungefär 80 000 besökare om året till Mårbacka. Hur kan det komma sig att Selma Lagerlöfs minnesgård är så mycket populärare än alla de andra?

En anledning kan vara att Selma Lagerlöf hade turen att födas i en ovanligt vacker trakt. Landskapet kring Mårbacka är ett öppet, lätt kuperat och småskaligt jordbrukslandskap. Faktum är att forskning kring olika landskapstyper visar att de flesta människor mår bra när de vistas i den typen av landskap som finns runt Mårbacka. När det sedan gäller själva gården Mårbacka så skapade Selma Lagerlöf en mycket attraktiv besöksmiljö - en storslagen herrgårdslignade huvudbyggnad i kombination med en omväxlande och rogivande trädgård är en svårslagen kombination.

Mårbacka är också ett sedan länge inarbetat turistmål. Redan under Selma Lagerlöfs livstid kom besökare för att få en skytt av den berömda författarinnan. För berömd var hon, Nils Holgerssons underbara resa var läsebok i folkskolan, Gösta Berlings saga hade gått som följetong i Iduns veckotidning, hon hade som förste svensk fått Nobelpriset i litteratur 1909 och 1914 blev hon som första kvinna invald i Svenska Akademien. Återköpet av födelsegården, ombyggnaden av huvudbyggnaden och omgestaltningen av trädgården på 1920-talet samt sättet hon drev gården på bidrog också till att öka intresset både för Mårbacka och för hennes egen person.

Selma Lagerlöf gav även utmärkta försättningar för bildandet av minnesgården Mårbacka. Genom sitt testamente föreskrev hon att Mårbacka skulle förvaltas av en stiftelse och visas för allmänheten. Tack vare detta är Mårbacka, till skillnad från många andra minnesgårdar, verkligen ett bevarat hem. Som det ser ut inne på Mårbacka i dag såg det också till största delen ut när Selma Lagerlöf bodde där.

En annan sak som skiljer Mårbacka från andra minnesgårdar är Selma Lagerlöfs starka koppling till platsen. Hon är inte bara född och uppvuxen på Mårbacka utan återvände även

till Mårbacka i vuxen ålder för att sedan leva där till sin död. Sammanlagt bodde hon över 45 år på Mårbacka.

Men, Mårbacka är inte bara ett hus och en trädgård. Genom sitt författarskap skapade Selma Lagerlöf hela den litterära mystiken kring Fryksdalen. Många platser runt Fryken är nästan lika kända under sina litterära namn från Gösta Berlings saga som under sina riktiga namn. "Om jag inte åstadkommit något mer i mitt liv, så har jag i alla fall dragit turisterna till Värmland." konstaterade Selma Lagerlöf i slutet av sitt liv. Klart är i alla fall att Sagans Sunne inte skulle ha varit det samma utan Selma Lagerlöf.

Sammanfattande beskrivning:

Förutom en inblick i Selma Lagerlöfs hem kan en Mårbackabesökare få smaka på Mårbackakaka i caféet, ta del av utställningar över Selma Lagerlöfs liv i Mårbackas lada samt ströva runt i den vackra trädgården. De flesta besökarna kommer under sommarhalvåret men även vintertid hittar besökare till Mårbacka, då främst under den årliga julmarknaden.

Lurö

Lurö ligger mitt i Vänern, både mitt i mellan Värmlandsnäs och Kållandsö samt mitt i mellan Dalbosjön och Värmlandssjön. Detta strategiska läge har gjort att Lurö under århundradena fungerat som en naturlig rastplats för resande av olika slag.

Redan under medeltiden gick en av de viktigaste kommunikationslederna från Västergötland till Värmland och vidare in i Norge över just Kållandsö, Lurö och Värmlandsnäs. I och med helgonförklaringen av Olov den helige på 1030-talet kom leden också att utnyttjas av pilgrimer från Västergötland på väg till hans grav i Nidaros (Trondheim). Vid kyrkan på Lurö erbjöds pilgrimerna mat och härbärg över natten. Arkeologiska utgrävningar av kyrkoruinen på Lurö tyder på att denna härstammar från 1100-talet.

Senare kom leden över Lurö att betraktas som allmän sjöväg av staten vilket ledde till att det vid slutet av 1700-talet inrättades ett gästgiveri på Lurö. Gästgiveriets uppgift var, förutom att erbjuda resenärerna mat och husrum även att erbjuda rodd till gästgiverierna vid Ekenäs på Värmlandsnäs och Ekebo på Kållandsö. Vid dessa erbjöds sedan fortsättning på vanligt sätt med hästskjuts. Vintertid skedde transporter med slädar över isen.

Andra som utnyttjat Lurös läge mitt i Vänern är besättningarna på de segelskutor som förr trafikerade Vänern. Sjöfarten på Vänern var livlig redan på 1700-talet. Vid Lurö och öarna runt om kring kunde skutorna få ligga i veckor och vänta på bättre väder innan de gav sig ut på Dalbosjön eller Värmlandssjön. Befolkningen såg en chans till extra inkomster och öppnade krogar, förutom gästgiveriet på Lurö, på Norra Hökön och Kalvön så att besättningarna kunde få mat och dryck samt fördriva tiden medan de väntade.

Traditionellt har Luröborna livnärt sig på jordbruk men i slutet av 1800-talet började man bedriva fiske i allt större skala. Vid slutet av 1950-talet upphörde jordbruket på ön och fisket blev den huvudsakliga sysselsättningen för den kvarvarande befolkningen. Åkermarken fanns i huvudsak på Lurö medan betesmarken fanns på öarna runt omkring. Som mest var det fem gårdar som brukade jorden på Lurö. Kvar från jordbruksepoken finns, förutom det öppna landskapet, bland annat en vallanläggning som stängde ute Vänerns vatten från åkermarken och gjorde det möjligt att pumpa ut vattnet om marken översvämmades. En äldre iskällare påminner om den tidiga fiskeepoken. I iskällarna kunde vinterns upptagna is från Vänern

lagras för att senare under året användas för att kyla den fångade fisken under lagring och transport till kunderna på fastlandet.

På Lurö fanns också mellan åren 1839-1859 ett tegelbruk där det tillverkades tegelsten och takpannor för öarnas och det närmaste fastlandets behov. Enligt sägnen togs den sten som behövdes för att bygga tegelbrukets ugnar från den övergivna kyrkans raserade murar...

Sammanfattande beskrivning:

Söder om Värmlandsnäs utbreder sig Lurö skärgård, en av Sveriges vackraste insjöarkipelager med omkring 500 öar, holmar och skär. Området är mycket attraktivt för det rörliga friluftslivet men äger också betydande naturvärden i flora och fauna samt en intressant kulturhistoria med koppling till både jordbruk, fiske och sjöfart.

På huvudön Lurö finns vandringsleder, vandrarhem med restaurang, gästhamn, galleri samt en stor mängd kulturhistoriska minneslämningar. Till Lurö kommer man med egen båt eller med turbot från Ekenäs på Värmlandsnäs.

Visnums-Kil, Kilsviken och Värmlands Säby

Området kring Kilsviken och Vismans utlopp i Väneren uppvisar ur ett Värmlandsperspektiv många ovanliga natur- och kulturhistoriska värden.

I den inre delen av Kilsviken, grupperade kring Visnums-Kils kyrka, ligger fyra herrgårdar med rötter i medeltiden. På den tiden tillhörde de Riseberga kloster men efter reformationen kom gårdarna att tilldelas adeln. Herrgårdarnas markerade placering i landskapet står i tydlig kontrast till torpens och statorbostädernas mer undanskymda placering i skogskanten. Området är rikt på järnålderslämningar och rymmer bland annat fyra gravfält i närheten av den nuvarande jordbruksmarken. Störst av dessa gravfält är Backa gravfält med 15 högar och ett 40-tal stensättningar.

Jordbruket och dess utnyttjande av strandängarna för bete och slåtter har gett Kilsviken ett rikt fågelliv med ett stort antal häckande våtmarksfåglar. Området är också vår och höst en populär rastlokal för flyttfåglar. Av den anledningen är inre delen av Kilsviken naturreservat sedan 1991.

Söder om Visnums-Kils kyrka finns ytterligare ett naturreservat med ett rikt varierat djur- och växtliv. Området präglas av små slingrande grusåsar, så kallade ändmoräner, vilka ger de geologiska förutsättningarna för det varierade djur- och växtlivet.

Öster om Visnums-Kil, vid Vismans utlopp i Väneren, ligger Värmlands Säby herrgård. Precis som herrgårdarna kring Visnums-Kils kyrka och gårdarna längre norr ut i Vismans dalgång tillhörde Värmlands Säby Riseberga kloster under medeltiden. Efter reformationen blev Värmlands Säby kronogods och tilldelades sedan Gustav Vasas yngste son Karl som var hertig över landskapen Värmland, Örebro och Södermanland. Redan 1596 bytte dock hertig Karl bort Värmlands Säby till sin befallningsman i Värmland, Bo Ribbing.

Den nuvarande huvudbyggnaden vid Värmlands Säby uppfördes 1772-1774 av den dåvarande ägaren Carl Linroth. Den rokokoinspirerade huvudbyggnaden är byggd i sten vilket är mycket ovanligt för Värmländska herrgårdar och visar på byggherren Carl Linroths ekonomiska resurser. Till skillnad mot de flesta andra större Värmländska herrgårdar så har inte

Värmlands Säby sitt ursprung i någon järnbruksrörelse utan verksamheten har varit helt jordbruksbaserad. Sammantaget uppvisar herrgården större likheter med Mälardalens storgods än med de Värmländska bruksherrgårdarna.

Till herrgårdens byggnader hör också bostadsflyglar, ekonominbyggnader, en parkanläggning och lövträdsalléer. Under senare delen av 1800-talet när jordbruket expanderade, kompletterades bebyggelsen med statabostäder, mejeri, skola och även en egen järnvägsstation.

Värmlands Säbys höga arkitektur- och kulturhistoriska värden har gjort att herrgården förklarats som byggnadsminne och att ett större område kring herrgården förklarats som riksintresseområde för kulturmiljövården.

Strax söder om herrgården ligger också naturreservatet Värmlands Säby som till största delen består av strandängar och betad hagmark med stor mängd äldre ekar, många över 400 år gamla.

Sammanfattande beskrivning:

Jordbrukslandskapet i kring Kilsviken i södra delen av Kristinehamns kommun har brukats kontinuerligt sedan århundradena efter Kristi födelse. Förutom jordbrukslandskapet med sina åkrar, ängar och hagmarker har traktens människor genom tiderna lämnat olika byggda spår i landskapet. Här finns bland annat järnåldersgravfält, en kyrka från 1750-talet, fem herrgårdar från 1700- och 1800-talen samt ett stort antal mindre torp och gårdar, främst från 1800-talet och senare. Av herrgårdarna är byggnadsminnet Värmlands Säby den mest kända med sin rokokoinspirerade arkitektur. Under sommarhalvåret visas herrgården för besökare samtidigt som det ordnas sommarcafé och utställning.

Runt Kilsviken finns också tre naturreservat. Även dessa har stark koppling till jordbruket och jordbrukslandskapet. Reservatens växt- och djurliv är stark präglad av det bete som under århundradena skapat området hagmarker och strandängar. Inom reservaten finns ett rikt fågelliv och ett stort antal växter och insekter som kan kopplas till betet och hagmarkernas ädellövskog.

Naturens bästa

1. Respektera resmållets begränsningar - minsta möjliga slitage på natur och kultur

Ekoturism är att bevara istället för att förstöra det som besökaren kommit för att uppleva. Varje områdes ekologiska och kulturella bärkraft måste respekteras. Detta kräver goda kunskaper om resmålet hos arrangören, lokal närvaro och nära samarbete med andra aktörer.

2. Gynna den lokala ekonomin

Ekoturism är att förankra turismen lokalt. Naturskydd blir lätt ett slag i luften om traktens människor är emot det. Att kunna dra nytta av turismen är ofta en positiv drivkraft. Varje arrangemang ska därför bidra till resmållets ekonomi - övernattningar på orten, lokala guider och lokalt inhandlade varor och tjänster.

3. Miljöanpassa hela verksamheten

Ekoturismarrangörer ska ligga i täten när det gäller miljöanpassning. Därför ska godkända arrangörer aktivt minimera resandets miljöbelastningar. Bland annat ska kollektivt resande uppmuntras, logianläggningar miljöanpassas, avfall sorteras och miljöbränslen prioriteras.

4. Bidra aktivt till natur- och kulturskydd

Ekoturismen tar sitt ansvar för den biologiska mångfalden och unika kulturvärden. Det innebär att på något aktivt vis stödja naturskydd i olika former. Ekoturismarrangören samarbetar med en levande natur- och kulturskyddsopinion.

5. Satsa på upptäckarglädje, kunskap och respekt

Ekoturism är att resa med en nyfiken och respektfull attityd. Godkända arrangörer är duktiga värdar och kunniga guider, som bjuder på matnyttiga introduktioner, goda råd, vägledning och värdefulla tips. Gott värdskap och väl förmedlade kunskaper är ofta nyckeln till minnesvärda reseupplevelser.

6. Kvalitet och trygghet på resan

Ekoturism är kvalitetsturism. Märkta arrangemang ska infria och gärna överträffa förväntningarna. Säkerheten tas på allvar och nöjda kunder är regel. Omvärlden ska veta att en godkänd ekoturismarrangör är en tillförlitlig partner.

Länsstyrelsen
Värmland

Länsstyrelsen i Värmlands län
Våxnäsgatan 5, 651 86 Karlstad
054-19 70 00
www.s.lst.se